

Medveczky Rita

HELYZETKÉP A JAVÍTÓINTÉZETEKBE FOLYÓ UTÓGONDOZÁS GYAKORLATÁRÓL I.

*„Mielőtt bármit elkövetnek,
gondoljanak a rózsakertre,
vagy még inkább egyetlen rózsatőre,
egyetlen egy rózsára, uraim.”*

(Pilinszky János: Sztavrogin elköszön)

Bevezető gondolatok

Nevelésről beszélni minden korban időszerű, javítóintézeti nevelésről beszélni napjainkban egyre időszerűbb. Maga a javítóintézet, mint a gyermekvédelem és igazságügy metszéspontjában álló sajátos konglomerátum és a falaikon belül megvalósuló javító-nevelő intézkedés paradoxona régóta foglalkoztatja a szakma elméleti és gyakorlati művelőinek fantáziáját.

A javító nevelés mikéntjéről, céljairól, lehetőségeiről, korlátairól, integráló és esetleges dezintegráló hatásáról, valamint az intézetekből kikerülők életútjáról számos vizsgálat és tanulmány született az elmúlt években.

Ám a sornak nincs vége, hiszen napjainkban áll kidolgozás alatt a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályokat egységes szerkezetbe foglaló büntető kódex. A kódex megalkotását és az egységes szabályozás létrehozását európai trendek, demográfiai változások, a fiatalok fejlődésére ható akcelerációs tényezők, a más elbánás elve, a nevelési eszme középpontba állítása indokolja. Felmerült annak igénye, hogy a gyermek- és fiatalok elkövetők differenciáltan, értelmi, érzelmi, erkölcsi fejlettségük figyelembevételével kapjanak esélyt a deviáns tettek mögött álló okok és körülmények feltárására. A kutatások azt jelezték, hogy bizonyos beavatkozási formák, bizonyos elkövetők esetében, bizonyos időben működnek sikerrel, vagyis a helyes időzítés kidolgozása kulcsfontosságú a bűnisméltés megelőzése szempontjából. Emellett kiemelt szerepet kap a büntetett minősítő igazságügyi eljárás, amely akkor éri el célját, ha a gyermekvédelem

intézmény- és eszközrendszerét használva képes megtalálni az optimális szankciót (Lévay, 2003, p. 1–3).

A kódextervezet egyik felvetése a fiatalkorú elkövetők életkori intervallumának a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyv megállapításához képest leszállítása, ill. felemelése. Az életkori határ kitolása felveti a javítóintézeti nevelés lehetőségének bővülését a korévek dimenziójában. Ha figyelembe vesszük, hogy a statisztikák alapján a 17. életév jelenti a fiatalok bűnözési aktivitásának csúcsát, valamint azt, hogy a tett elkövetése és az ítélet kiszabása között hosszú évek is eltelhetnek, akkor indokoltnak tűnik a javítóintézeti nevelés, mint fiatalokkal szembeni intézkedés szélesebb körben való alkalmazása. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a momentum, hogy ilyenkor nemcsak az elkövetett bűncselekmény súlya érdemel figyelmet, hanem – mivel a személyes szabadság korlátozásáról van szó – a lakóhelyi/családi környezet is, amely sokszor elsődleges kriminogén faktorként teszi indokolttá az elkövető kiemelését és ezzel együtt a bűnismétlés megelőzését.

A tervezet a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer kialakításakor holisztikus szemléletet követ. Mint a leírtakból látni fogjuk, a gyermek- és ifjúságvédelem valamint az igazságszolgáltatás egységes és együttműködő keretbe foglalt multidiszciplináris megközelítése a generális és speciális prevenciónak, valamint bármiféle problémamegoldásnak szegletköve.

A jelenlegi nemzetközi áramlatok tükrében e téma sokszínűségét tovább árnyalja, hogy a világszerte fellángolt viták kereszttüzeiben az elrettentést szolgáló tetterányos büntetés kiszabását preferáló igazságszolgáltatási alapú modell, illetve a treatment ideológiáját feladni nem akaró, az elkövető megjavítását célzó reszocializációs szemléletű jóléti modell áll.¹ A vita különösen hangsúlyos eleme a fiatalkorú elkövetőkkel való bánásmód, annak eldöntése, hogy a fiatal kor, mint védelemre méltó és védelmet kívánó átmeneti életszakasz, mennyiben hasonlítható a felnőttek világával. Vagyis: a fiatalok mennyiben áldozatok, és mennyiben kérhetők mégis számon? (Kerecsi, 2005, p. 16.) A kérdés megválaszolását politikai és gazdasági szempontok is determinálják. Ezért a fenti problematika jobb megértéséhez

¹ Ide kapcsolódnak az egyre inkább előtérbe kerülő alternatív szankciók, a resztoratív technikákat preferáló kárhelyreállító igazságszolgáltatás, amely a diverzió, a büntető igazságszolgáltatás rendszerétől távol tartó eszközöket kínál a jóvátétel, elterelés, mediáció alkalmazásával

megkísérlem bemutatni azt a társadalmi környezetet, amely alapjául és keretéül szolgál a javítóintézetekben folyó reintegrációs, reedukatív és reszocializációs technikákat ötvöző utógondozási aktivitásnak. A társadalmi folyamatok és a környezet tanulmányozása nélkül információink egyoldalúak és szegényesek lennének. Ha szem előtt tartjuk azt a kívánalmat, hogy a javítóintézeti nevelés és a ráépülő utógondozás a „kinti világ” elvárásaira kondicionál, akkor a „kinti világ” működésére ható elvek ismerete nélkül nem juthatunk messzire. A gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok nyomon követése és elemzése kell, hogy kiindulást adjon a reszocializációs eszköztár kialakításához és fejlesztéséhez, a társadalmi realitásokhoz igazodó stratégia kidolgozásához.

A posztmodern paradigma

A paradigma megjelenése nemcsak időben követi a modernitást, de tartalmilag is árnyalja mondanivalóját. Egyik markáns jellemzője, hogy túllépve a felvilágosodás társadalompolitikára ható vívmányain, alapjaiban rendítette meg a haladásba vetett hitet. A XX. század derekán kibontakozó jóléti virágzás motorja a társadalom javíthatóságába, az integrálhatóságba vetett bizalom volt, amely szerint az egyének fizikai-társadalmi életesélyei közti távolság csökkenthető, a kollektív eszközökkel támogatott egzisztenciális biztonság széles körben elérhető (Ferge, 2000, p. 72–75).

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi-gazdasági-politikai struktúrák viharos változásának lehettünk tanúi. Felértékelődtek az emberi és állampolgári jogok, az individualizáció és globalizáció súrlódási felületén jött létre az emberi alkalmazkodóképességet igencsak próbára tevő posztmodern társadalom. A változás szülte szükségletekre adott, sok esetben elhamarkodott és inadekvát válaszok (is) mutatják, hogy megrendült a régebbi korok köbe vésett értékhierarchiája. A posztmodern társadalmak már nem deklarálják egyértelműen a szabadság-egyenlőség-szolidaritás egyetemességét, a köztük levő törékeny egyensúly fenntartása sem látszik többé fontosnak és lehetségesnek (Ferge, 2000, p. 71). A társadalom integrálhatóságának gondolata messze tűnik. A politikai és gazdasági rendszerek globalizálódása érvénytelenítette a korábban megingathatatlannak látszó morális értékeket, egyben megszüntette a társadalmi normák konszenzusát (Irk, 1999). Az így kialakult új társadalmak további jellemzője, hogy a fehér (jó) és fekete (rossz) mezője egybecsúszik, sok esetben – Shakespeare szavaival élve – „szép a rút és rút a szép.” Egyre ritkábban látszik egyértelműen a köztük levő határ, illetve az egybemosódás eredményeképpen létrejövő szürke

zóna szerepe felértékelődik. Az egyénre ható több irányból érkező elvárások nincsenek hierarchiába rendezve, egymással ellentétes cselekvést is sugallhatnak. Az elvárást elősegítheti a morál, de gyengítheti a rövid távú anyagi érdek, és ez megfordítva is igaz, ha a materiális motiváció áll szemben morális értékekkel (Irk, 2002).

Ha az érték- és érdekdimenziót vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a kulturálisan meghatározott értékrend az iránytű, ami befolyásolja, hogy döntéseink meghozatala előtt a rendelkezésre álló megoldások közül azon a skálán, amelynek két végpontján a morálisan helyes, ill. az egyértelműen helytelen áll, milyen közbülső lehetőségek találhatók. Habár az értékrend egyazon kultúrközösségen belül is nagyon eltérő lehet, szilárd és közösség által támogatást élvező értékek esetében kisebb a csábítás, hogy az egyén az értékek elé helyezze aktuális érdekét (Irk, 2002).

A paradigmaváltás ára az érték- és érdekdimenzió konfliktusa, de nemcsak a moralitás szintjén, hanem a növekvő egyenlőtlenségek és az egyre szembetűnőbbé váló leszakadás, kirekesztődés dimenzióiban is érezteti hatását.

A munka világához, az oktatási és szociális intézményekhez, a családhoz, a szűkebb és tágabb társadalmi körhöz való kapcsolódás lehetőségét megragadni nem tudó, több szempontból deprivált rétegek számbeli növekedése mutatja, hogy a társadalmi felépítmény alapjául szolgáló konszenzus kérdőjeleződött meg (Jász, 2004, p. 46–47). Más megközelítés szerint kirekesztetteken a jövedelmi szegények olyan csoportjai értendők, ahol a csoport homogenitását a generációról generációra hagyományozott attitűdök és kulturális vonások erősítik. A hátrányból való kitörést gátolja, hogy képtelenek érdekeik érvényesítésére, társadalmi, kulturális, politikai jogaik artikulálására (Szoboszlai, 2004, p. 26–27). A társadalmi kommunikációból való kimaradás egyfajta ördögi kört, zárványok kialakulását eredményezi.

Amartya Sen a társadalmi kirekesztődésről írott tanulmányában említi, hogy a kirekesztődés mindig többdimenziós, nemcsak magát a jövedelmi szegénységet, hanem „az élet elnyomorodását jelenti” (Sen, 2003. p. 7). A vesztesek szemszögéből a tőke- és munkaerőpiac, a termékek és szolgáltatások világméretű kiszélesedése, a gazdasági csere és verseny intenzívvé válása, a kölcsönös függés erősödése az érdekviszonyok kiszámíthatatlanságát, létfeltételeik beszűkülését, a változtatáshoz szükséges erőforrásokhoz

való hozzáférés lehetetlenségét hozta. Leginkább nekik fájó, hogy „a globalizáció nem vezetett globális szolidaritással jellemezhető globális közösség kialakulásához.” Ebben a megközelítésben globalizáció és szociálpolitika fordítottan arányos, a több globalizáció nagyobb társadalmi egyenlőtlenségeket és kevesebb szociálpolitikát eredményezett (Vobruba, 2004, p. 3–11).

Mivel a kirekesztődés előre nem kalkulált tömegeket érintett, a kirekesztettek társadalom alatti társadalomként kezdtek működni (underclass), nem érezték magukra nézve érvényesnek azon szabályokat, amelyek a közösség életét irányítják, így idővel a tradíciókat nyíltan megtagadókként léphetnek fel. Mindez pedig a társadalom egészséges mechanizmusait is destruálja.

Robert Castel felhívja a figyelmet arra, hogy a XIX. századi pauperizálódás óta a kettészakadás veszélye mindig is kísértett. Ám ha a társadalom beletörődik a megosztottságba, és tényállapotként fogja fel az integrációs és dezintegrációs zónák közötti válaszfalakat, pontosabban maga is hozzájárul e falak építéséhez – erősítve a bizonytalanságot és törékenységet –, ezzel végzetes lépést tesz a dezintegráció legitimálására (Castel, 1993, p.21–22).

A leírtakat összegezve elmondhatjuk, hogy a posztmodern paradigma megjelenése kényszerítő erővel strukturálta át a társadalom, politika és gazdaság csaknem mindegyik szegmensét. Az új paradigma követelményeihez való alkalmazkodás pedig meghaladta az egyes rendszerszintek alkalmazkodóképességét. A változás hullámai a rendszereket alkotó individuumok mikroszintjét is elérték. Mégis van remény! Paradox módon a társadalom instabilitása az átlagosnál több interakcióhoz segíthet hozzá, több a lehetőség új kapcsolatok, szervezetek létrehozására. A szinergetikai paradigma szerint a világ minden jelensége egy nagyobb káosz részét képezi, ám a káosz egy bizonyos telítettségi ponton szerveződni kezd, és új struktúra épül fel (Avar, 1988, p. 33–35). Rajtunk áll, tudunk-e/merünk-e káoszból kozmoszt teremteni túllépni a szükségszerűség nyújtotta kereteken. Mindezt kívánatosá teszi, hogy új típusú válaszokat fogalmazzunk meg a feltett kérdésekre. A válaszok kiérlelését sürgeti, hogy a megváltozott feltételekhez való igazodás leginkább a fiatal korosztályt veszi igénybe, hiszen annak tagjai még kevésbé rendelkeznek megfelelő eszközökkel pozíciójuk lényeges javításához.

Fiatalok életesélyei

A következőkben megvizsgálom, hogy a fiatalok életesélyei hogyan alakultak az utóbbi években, valamint hogyan hatnak az élethelyzetüket befolyásoló szocializációs ágensek.

Fiatalnak lenni napjaink egyik nagy kihívását jelenti. Kutatások bizonyítják, hogy a gyerekek a biológiai/fiziológiai akcelerációnak köszönhetően egyre korábbi életszakaszban, ámde értelmileg és érzelmileg éretlenebbül, sokszor gyermekkoruk rovására lépnek át kamaszéveikbe, amely mára elveszítette a felnőttkorba való átlépésre felkészítő folyamat jellegét, s ezzel együtt határai sem világosak. Korábban a felnőtttség kritériumának számító mérföldkövek, mint munkába állás, szülőktől való elköltözés, házasságkötés és gyermekvállalás, 5-6 év alatt lezajlott, nagyjából a fiatal huszoneveinek elején. Ekkorra fejeződött be az iskolai kiképzés ideje. Az iskolarendszertől a munkaerőpiacra való átmenet zökkenőmentes és kiszámítható volt. A családalapítás idejét nem toltta ki az egzisztenciateremtés bizonytalansága. A gyermekkor világához tartozó tanulás és a felnőttek világába való betagozódást jelentő munkavégzés között rövid átmenetnek számító kamaszkor az életciklus-változások sorában nem érdemelt külön figyelmet. A szakmai identitás a választott foglalkozáshoz kötődött. Az életpálya egyes szakaszai a hagyományok által teremtett, előre kiszámítható lépcsőfokok egymásutánjában épültek egymásra. A generációk közötti szolidaritás szorosra fonta az egyén különböző szocializációs színterekhez fűződő kapcsolatát.

Mára a rendszer többirányú bomlásának lehetünk tanúi. Az iskolarendszer expanziója, a hosszabb tanulmányi idő, a tankötelezettség kitolódása, a tömegessé váló felsőoktatás, valamint az a tény, hogy a képzés és a munkavégzés, vagyis a felkészülés és a hasznosítás ideje nem követi, hanem sok esetben időben kiegészítve egymást párhuzamosan fut – mutatják a szekvenciális életpálya és ezzel együtt a szakmai identitás kialakulásának elbizonytalanodását.² A vázolt folyamatokat elsősorban kényszerek működtetik. Az iskolarendszer expanziója mögött elsősorban nem a tudásalapú társadalom megteremtése áll, hanem az, hogy gondoskodni kell a munkaerőpiacra belépni nem tudó fiatalok kvázi értelmes

² Elhangzott: Somlai Péter: A fiatalkorúak érése – a szocializáció c. előadáson az MTA-OKRI ülésén 2006. december 8-án. A témáról lásd bővebben: Somlai Péter: Szocializáció. Corvina, 1997.

„parkoltatásáról”. Mindezt a hibás kínálati oldal generálja. A fiatal pályakezdők nagy többsége azért munkanélküli, mert nem tud dolgozni. (Gazsó – Laki, 2004, p. 77).

A fogyasztói szemlélet azt sugallja, hogy a fiatalság önmagában érték vagy érdem, nem véletlen, hogy a reklámok, hirdetések tömege szól hozzájuk, potenciális fogyasztónak tekintve őket. „Mert te megérdemled!” Mivel a fiatalok sokkal könnyebben kaphatók az újdonság kipróbálására, ezáltal sokkal egyszerűbben manipulálhatók: „A jó fogyasztó nem kritikus, passzív, és automatikusan fogyaszt” (Azzopardi, 2000). Azt régen felfedezte a lélektan, hogy a létbizonytalanság előbb-utóbb pszichés-mentális egyensúlytalanságba fordul át, a kapaszkodóként felkínált fogyasztói szemlélet kettős frusztrációhoz vezet, a termelésből kirekesztődők – anyagi források híján – a fogyasztásban sem vehetnek részt. Életesélyeik alakulását nagyban meghatározza az esélyteremtő intézményekhez való kötődésük. Ne felejtjük el, hogy sok intézményt magában foglaló világban élünk és cselekszünk. Lehetőségeink és kilátásaink alapvetően attól függenek, hogy milyen intézmények léteznek, azok hogyan működnek, és mennyire inkluzívak (Sen, 2004, p.15).

Melyek ezek az intézmények? Talán reflexből is legtöbbször a család és az iskola jut eszébe először, ám a teljesség kedvéért említést érdemel a szűkebb és tágabb lakóközösség, a munkahely, az egyházak, civil szervezetek stb.

Az alábbiakban a családdal, mit történetileg változó modellnyújtó közösséggel bővebben is foglalkozom, ezzel szeretném érthetőbbé tenni, hogy a javítóintézeti utógondozottakkal és a nevelőikkel felvett interjúkban miért fókuszáltam a szocializációs csatornák meglétére, minőségére, működésére, ill. a működésbeli hibáik helyreállításának módjaira.

A család, mint elsődleges szocializációs kiscsoport, modellt nyújt majdani kapcsolatainknak, ezért rendkívül fontos a család nyújtotta kapcsolati példa. Az egyén élete során a családban megtapasztalt kapcsolati modellt ismétli meg, vetíti rá környezetére. Megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, az elvárt viselkedésmódokat. „Létünk forrása, feltétele és katalizátora a társkapcsolat, mivel lelki rendszerünket társas közvetítésű mintákból építjük fel. Így benne mindaz, ami sajátosan emberi, társas meghatározottságú. A társ jelenléte, a vele való kapcsolat ingere és modellje a szociális tanulás folyamatának” (Bagdy, 1994. p. 5). Az embert társas lényé alapvetően a mikromilió formálja. Az egyén „apránként megtanulja, hogy a másik ember megértése az alkalmazkodás

előfeltétele, egyben a tudatos ön- és környezetszabályozás feltétele is” (i.m. p. 13). A családi bázis kezdi munkálni az emberi lényeket, felkészít a szélesebb társadalmi közegben való egzisztálásra. A családi közeg szűrőként is funkcionál, erősítheti vagy gyengítheti a külvilágból jövő hatásokat, tagjainak védelmet nyújt. Ha feladatának megfelelően működik, olyan helyé válik, ahol tagjai „elengedhetik magukat”, közös nyelvet beszélnek, rítusok alakulnak ki. Az identitás tudatosítását kollektív szimbólumokkal segíti elő (pl. családnév). Az ember három interperszonális szükségletére ad választ; mint bevonódás, ellenőrzés, gyöngédség – egyben előrevetíti későbbi kötődéseinket. Stabil és biztonságot adó családi légkörben a személyiség az élet nehézségeivel szemben olyan biztonságra tehet szert, amely lelki egészségvédelmének erőforrása és az önmegvalósítás záloga lehet (i.m. p. 18).

Figyelembe kell vennünk, hogy a családi élet az évszázadok folyamán átalakult, és ennek megfelelően változott tagjai családon belüli és kívüli kapcsolatrendszere. Más-más minőséget képvisel a család a különböző korokban, de mindig pontosan leképzi az aktuális társadalmi viszonyokat.

Lawrence Stone a fejlődés három szakaszát különböztette meg. A XVI. századig a nyílt ágazati család volt az uralkodó forma, ez meglehetősen kis háztartással rendelkező nukleáris családot jelentett, mélyen beágyazva a közösségi kapcsolatokba és rokoni viszonyokba. A fejlődés második fokán álló korlátozott patriarchális család a XVIII. század kezdetéig volt jellemző, már zártabb egységet képviselt, elkülönült a rokoni és helyi közösséghez fűződő kapcsolatoktól. Végül a XX. század kitermelte a zárt otthonközpontú nukleáris családot, mindez érzelmi individualizmussal és a családi intimitás növekedésével járt együtt (Giddens, 1995, p. 382–383).

A történeti áttekintést azért tartom fontosnak, hogy jobban megértsük a fejlődés tendenciáit és az arra adott válaszokat. A közösségi tér tágulása – a lakóhely elkülönült a munkahelytől – eredményezte a családi tér szűkülését, egyben az egyéni problémamegoldás behatároltabb lehetőségeit. A régi kor embere széles társas kapcsolatrendszerén keresztül a problémamegoldás széles skálájával rendelkezett. Nem volt éles határ a személyes és közösségi között, a szomszédság és faluközösség egyetlen nagycsaládot alkotott, nyitott és átjárható volt tagjai számára. A nukleáris család kifelé élt, problémáit megosztotta a közösséggel, s mivel az intim és a társas egybecsúszott, nagyobb védettséget adott a mindennapok kihívásaival szemben. „A vidéki, falusi életet dicsőítő munkák mind utalnak

arra, hogy itt az emberek közötti közösségi érzés (Gemeinschaft) erőteljesebb és elevenebb; ez a közösség és együttélés valódi és tartós formája” (Tönnies, 1983, p.11).

A család fokozatos elkülönülése környezetétől összefügg az urbanizációval és technicizációval, már nem jelent a közösség számára átjárható egységet. Egyre inkább befelé fordul, így intimitása és kohéziója is nő. A posztmodern korban mint a társadalom funkcionális alapegysége formális csoporttá válik, meghatározott feladatok ellátására szerveződik, intézményesen kapcsolódik a társadalmi makrostruktúrához. „A társadalom így képes függetleníteni magát az ember esendőségével összefüggésbe hozható véletlen adta kiszolgáltatottságtól” (Szabó I., 1994. p. 71).

Mára világossá vált, hogy az átstrukturálódott intézmény- és normarendszerek gyengítették a család integráló funkcióját. Mutatja ezt az a tény is, hogy manapság a fiatalok egyre nagyobb számban kerülnek szembe, lázadnak fel és vonulnak ki az instrumentális megoldást kínáló keretek közül. Mindez erőteljes megosztottságukat is mutatja, hiszen a különböző helyzetekhez való alkalmazkodásra felkészítő családi, majd az ezt tovább erősítő iskolai szocializáció miliője azoknak kínál sikert, akik internalizálták/internalizálhatták a megfelelő kulturális kódokat.

Sokan az iskolán kérik számon az elégtelen családi szocializáció kiegyenlítését, az egyenlő esélyekhez való hozzáférés lehetőségének megteremtését, vagyis az életre való felkészítést. Szabó László Tamás jegyzi meg könyvében, hogy az iskolát ily módon nem lehet függetleníteni a működését meghatározó, erővonalait kijelölő mindenkori társadalmi hatótényezőktől. Mivel „az iskola nem felkészít az életre, hanem maga az élet”, s mint ilyen, pontosan leképezi a társadalom egyéb szektoraiban zajló mobilitási, érdek- és értékviszonyokat (is). A „rejtett tanterv” a nyelvi normák közvetítésével olyan szűrőt épít be a tanár-diák kommunikációba, amelyen rendre fennakadnak azon családok gyermekei, akiknek szocioökonómiai státuszukhoz kötődő egyenlőtlensége nyelvi deprivációban is megmutatkozik. Így az iskolai szabályok belsővé tétele az alkalmazkodóképesség próbájának is tekinthető. (Szabó L. T., 1988, p. 9–46).

A középosztály normadefinícióját sugalló elvárások között idegenül és magukra hagyatva téblábolók előbb-utóbb feladják hiábavaló küzdelmüket – és az iskolát okolják kudarcaikért, az iskola is hamar feladja integráló – és tegyük hozzá, uniformizálva integráló – erőfeszítését,

és a le/kimaradókat okolja sikertelenségükért. Pedig „csupán” az együttdolgozáshoz elengedhetetlen, mindkét fél számára érthető és beszélt nyelv megteremtése szükséges. Ennek hiányában Babel tornya is torzó maradt.

Szilágyi Gyula a „kifogadó iskola” bűnei közé sorolja, hogy a kezelhetetlen és integrálhatatlan gyerekekre korán ráüti a deviancia bélyegét. Az iskola jobban szeretné kapuin kívül tudni őket, az egerútnak felkínált magántanulói státusz nem jelent gyógyírt a problémára. Az iskolai kudarcok mindig hosszú távon fejtik ki hatásukat, a rendszerből való lemorzsolódás egyértelműen a marginalizációt és kriminalizációt vetíti előre (Szilágyi, 2004. p. 142). Mindez pedig nemcsak az iskola diszfunkcióit, hanem a tudáson és kompetencián alapuló érdem értékének hanyatlását, valamint súlyos motivációs problémákat is tükröz (Vajda, 2003, p. 28). Ám az iskolai kudarcot nem lehet önmagában szemlélni, az kimenetelét tekintve mindig többdimenziós. Gyakran függ össze a szegénységgel, betegséggel, drogfogyasztással, egyben csökkenti a gazdasági versenyképességet, így a társadalmi kohéziót is gyengíti. Ha az iskolai kudarcot a társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában vesszük szemügyre, világossá válik, hogy nemcsak differenciált oktatási programokra van szükség, hanem ehhez kapcsolódó munkaerő-piaci, szociális, ifjúságpolitikai integrációra is (Stalder, 2000).

Az oktatásszociológiai kutatások alapján kiderült, hogy a tanulói életutak korán kettéválnak, már az általános iskola alsó tagozatában megjósolható, hogy ki az, aki sikeres iskolai pályafutás elé néz, és kinél várható kudarcos pályatörténet. Mindez pedig szorosan kötődik a majdani munkaerő-piaci helyzetéhez és a foglalkozási szerkezetben elfoglalható pozícióhoz (Kerezsi, 2005, p. 30).

Egy 1970-ben lefolytatott vizsgálat – amely 76 000 általános és középiskolás diák körében zajlott – kimutatta, hogy az ún. indulási esélyhátrány másfélszeresére nő az általános iskolai tanulmányok idején. Hasonló eredményt mutatott az egy évtizeddel később elvégzett reprezentatív felmérés is. A kutatások szignifikáns összefüggést mutattak ki a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek általános iskolai tanulmányi teljesítménye között. A kapott adatokból az látható, hogy a középiskolánál alacsonyabb képzettségű szülők gyerekei már az általános iskolában elveszítik versenyképességüket. Mára az a furcsa helyzet állt elő, hogy miközben a lakosság iskolázottsági szintje nőtt, ennek kiegyenlítő hatása az alapoktatás szféráját érintetlenül hagyta, ami azt jelenti, hogy a magyar társadalomban továbbra is jelen

van egy alacsony iskolázottságú társadalmi csoport, amely „egyenlőtlenséget halmoz és konzervál” (Gazsó – Laki, 2004, p. 131–134).

A teljesség kedvéért említést érdemel a civil szféra hazánkban sajátos fejlődésirányú története. A harmadik szektor néven is ismeretes közeg integráló funkciója elsősorban a szabadidő eltöltésében, az önkéntes munka, a kultúra, sport, tudomány stb. köré szerveződött civil szervezetek tevékenységében nyilvánul meg. Hazánkban az egyesületek és alapítványok a két világháború között éltek virágkorukat, mintegy 14 000 működött országszerte (Lévai – Széman, 1993, p. 22). A második világháborút követő években következett be a hagyományos közösségek gyors szétesése. Az '50-es évek elején elindult gazdasági átalakulás és a vele együtt járó vízszintes és függőleges mobilitás, a társadalmi átrétegződés sietette bomlásukat. Ehhez hozzájárult az erőltetett urbanizáció, a tömegkommunikáció újabb formáinak térhódítása, helyi kultúrát erodáló hatása. A hatalomnak nem volt szüksége a spontán társulásokra, félt attól, hogy a „közösségi elfajulás” áttekinthetlenné tenné a társadalmi rendet, önmagát közösséginek tételezve iktatta ki az érdekérvényesítés alulról építkező formáit. Igazi közösség pedig vertikális függőségben nem lehet életképes. A mesterséges, felülről vezérelt kollektivitás lejáratja a közösségi formákat. „E mindenre kiterjedő dezintegrálódás összefügg a totális diktatúra kudarcával, azzal, hogy képtelennek bizonyult társadalomépítésre; a társadalomintegrációkat pedig – amelyeknek szervesen és alulról kellene építkezniük – lehetetlenné tették” (Ferge, 1991a, p. 8).

A rendszerváltás megszüntette az állami ellátórendszer monopóliumát, az informális szférára és a piacra épülő vegyes rendszer kezdett kialakulni. Nem véletlen, hogy a történeti gyökerekből táplálkozó voluntáris szféra állt talpra leghamarabb a rendszerváltás után (Lévai – Széman, 1993, p. 25). A civil szervezetek rendszerváltás utáni felértékelődése tette lehetővé, hogy a polgár mint magánszemély fejezze ki igényeit, érvényesítse érdekeit. Közös érdekek, értékek mentén, meghatározott célok elérésére, közös problémák kezelésére szövetkezzen. A kisebb közösségek szerepvállalása hozzájárulhat a társadalom egészségesebb működéséhez, a felmerülő problémák gyors, hatékony és a közösség által támogatott megoldásához, az érzelmi és információs hálók működtetéséhez. Mindez lehetővé teszi, hogy a mai kor intermedier szereplőiként közvetítsenek a társadalmi rendszerek és részrendszerek között (Nárai, 2004, p. 616–628).

Az értékrend erodálódása nem kedvez a közösségképződésnek. A társadalomban működő közösségeknek tudniuk kell, honnan jönnek és merre tartanak, világos célokat kell megfogalmazniuk, s e célok eléréséhez szükséges eszközökkel kell rendelkezniük. Közösség és értékrend szoros kapcsolatban áll egymással, ha súlyosbodnak a társadalmi együttélés zavarai, ezzel párhuzamosan súlyosbodnak a társadalom hiánybetegségei is (Hankiss, 1982, p. 97).

A gyenge hatásfokkal integráló csatornák működési válságára utaló jel többek között az is, hogy egészségesen működő társadalomban a fiatalok felkészítését és beillesztését széles intézményi kör végzi. E működési mezőn komplementer szerepben funkcionálnak az egyes résztvevők. Az intézmények közötti történetileg kialakult kapcsolatrendszer segíti az ésszerű hatáskör-, erőforrás- és munkamegosztást. A kölcsönösség és függőség szabályai kedvező együttműködés esetén hatékonyan biztosítják a generációs reprodukciót. Mára az ellátatlan feladatok ide-oda csúszkálásának lehetünk tanúi. Az intézmények egymásnak passzolják le a tennivalókat, amelyek végül a legsilányabb érdekérvényesítő képességgel rendelkező családban feneklenek meg – a megoldás esélye nélkül (Laki, 2005, p. 66–67).

Amennyiben ez így folytatódik, nem állunk messze a szocializációs szükségállapot meghirdetésétől, ugyanis a szocializációs szükséghelyzet a szegregációs törekvéseket erősíti, felértékeli a deviáns szubkultúrákhoz tartozás jelentőségét a fiatalok körében. A veszteség és veszteség szubjektív megélése, az énképet és jövőképet befolyásoló negatív tendenciák mint a távlatokban gondolkodás és reális célok kitűzésének képtelensége, irreális énkép, a mának élés torkollnak oda, hogy legtöbbjük végleg lemond a legális szükségletkielégítési módokról. Hiszen ebből az aspektusból a felnőtté válás maga a kiábrándulás folyamata, sorsuk erőszakra és menekülésre kárhóztatja őket. Életükbe a jövő nem fér bele, számukra minden csak rövid lejárátú, mozgásterük a törvényesség mezsgyéjén túlra tolódik. (Szabó A.1, 2001, p. 7–11). Az ifjúság körében a tekintélytisztelet és elkötelezettség hiánya inkoherens világnézetre hívja fel a figyelmet, amelynek alapja a fiatalok és felnőttek aspirációinak és elvárásainak felismerésekor keletkező konfliktusok (Azzopardi, 2000).

Dr. Hüse Lajos és Nyírcsák János strukturált interjúk segítségével vizsgálták hátrányos helyzetű fiatalok életesélyét és jövőképét. Kutatásuk eredményeiből villantok fel a továbbiakban néhány jellemzőt.

A meginterjúvott 46 fiú és 54 lány átlagéletkora 16 év, közös jellemzőjük, hogy a területileg illetékes gyermekjóléti szolgálat alapellátott ill. védelembe vett gondozottjai, vagyis önmaguk és családjuk élete intézményes támogatásra szorul. Az iskola legtöbbjükénél negatív kontextust hordoz, úgy érzik, az elvégzett iskolák nem alkalmasak a marginalitásból való kilépésre. A családra vonatkozó válaszok 10%-a tartozik az egyértelműen pozitív jelentéstartalmú kategóriába, ami megint csak arra mutat, hogy a deprivált családok korlátozott erőforrásai nem tűnnek alkalmasnak az egyenlő társadalmi életesélyek biztosítására, csupán a deprivációt teremtik újjá. A megkérdezett fiatalok az anyagi gondokat érzik legnyomasztóbbnak, egyben fontosabban minden más problémánál. A nyilatkozók kétharmada a szorong és fél a jövőtől, egyharmad részük bizakodó a jövőjét illetően. Arra a kérdésre, hogy mire lesz szükségük ahhoz, hogy céljaikat elérjék, a válaszolók elsősorban a tanulásra, tudásra, a megfelelő szakmai képezettség megszerzésére helyezték a hangsúlyt. A vizsgálatból kitűnt, hogy a kérdezettek nagy többsége áthidalhatatlan szakadékot lát lehetőségei és eszközei, valamint a társadalom által preferált kívánatos viselkedésformák megvalósítása között. Hátráltató tényezőnek élik meg a képzetlenséget, az anyagi problémákat, a családot, személyes negatív tulajdonságaikat, valamint a roma származást (Hüse – Nyírcsák, 2005, p. 54–56).

Ha a mai társadalom nem képes alternatívát és átfogó korrekciós újratekzési lehetőséget teremteni számukra, akkor elhanyagolásukkal természetes erőforrásait vesztegeti el. Gondoljunk csak arra, hogy a szülőtől számon kérik, ha gyermekéről nem gondoskodik megfelelően. És mi lesz a tágabb közösség felelősségével?

A fentiekből kirajzolódik, hogy az életesély és ennek szubjektív megélése a személyes jövőt strukturáló erőfeszítés hajtóereje. Ha azonban az eszközök és a célok között diszkrépancia jelentkezik, a frusztráció feloldására az apátia vagy a tudatos destrukció kínálkozik. De ezen nem is lehet csodálkozni. A vesztesek vagy tudomásul veszik az ítéletet, amely szerint annyit érnek, mint tanulmányi előmenetelük, s kellenlenül, de elfogadják osztályzatuk megszabta helyüket a munkaerőpiacon belül vagy kívül, vagy nem fogadják el, és akkor először szembetűnővé válnak. Hatni már nem lehet rájuk azzal a fenyegetéssel, hogy elveszítik állásukat, mert nincs nekik, és azzal sem, hogy családi kapcsolataikat veszítik el, mert az sincs nekik. „Egyébként meg senkinek nincs rám szüksége. Akkor meg miért ne igyam, kábítószerezem magam, ha tetszik, akár halálra” (Christie, 1996, p. 49). És tegyük hozzá: a

bűnelkövetésnek és lebukásnak, „a kiilleszkedés pokoljárásának” (vö. Castel) sincs tétje ebben a körben.

A fölöslegesség torokszorító problematikáját talán legplasztikusabban József Attila Kövek c. versének néhány sora adja vissza: „...Ó, borzalmas így: útfelen heverni, / Ha bennünket nem épít városokká / Gránithalmokba semmi építő. (...) Hogy értelmes várossá magasodjunk, / Mert most minden s egyetlen értelmünk / Az úton heverő kövek fájdalma, / Mely porban és piszokban taposódva / Templomtorony kupolájába vágjuk!”

Sebezhetőség és kriminalizáció

A sebezhetőség és a kriminalizáció veszélye a többszörösére nőhet érzelmi és materiális depriváció közepette, különösen fiatal korban, amikor a személyes kompetenciák próbálgatása, a kalandkeresés, unaloműzés, a kortársaknak való megfelelni akarás egyaránt motiválhatja a törvényszegést. Különösen hangsúlyos a lelki kondíciók kérdése ebben az életkorban. A fiatalok lelkiállapotával foglalkozó, a 1990-es években indított kutatások kimutatták, hogy a 16 éven felüli népességben ugrásszerűen megnőtt a depressziósok száma (Kopp et al. 1996)³.

Az Európa Tanács 2000-ben kiadott Ifjúsági Trendek c. jelentése a sebezhető ifjúság problémáira koncentrál az oktatás, munkaerőpiac és szabadidő-felhasználás dimenzióiban. E tanulmány sebezhetőségen a strukturális és társadalmi változásokkal való szembenézés képességét érti, az egyén és a társadalmi csoport szintjén. A sebezhetőség a reagálási képességben nyilvánul meg, amellyel a gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai élet alakváltozásaira válaszolunk. Ez a reagálási képesség pedig az egyén vele született erejétől és a külső impulzusoktól függ, amelyek nagyban befolyásolják az egyéni alkalmazkodást. A változással való megbirkózást segíthetik az egyes társadalmi szervezetek által felkínált eszközök, amelyek igénybe vételével az egyén képessé válik helyzete értelmezésére, konstruktív megbirkózási stratégiák alkalmazására (Furlong – Stalder – Azzopardi, 2000). A változásokra adott inadekvát válaszok, az alul- vagy túlreagálás egyaránt hangsúlyeltolódást eredményeznek, és leginkább a mentális szférában éreztetik hatásukat. Szociológiai értelemben a depresszió a saját helyzet átélésének negatív állapotát jelöli, amelyet az önvád,

³ Idézi: Gazsó F. – Laki L.: Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó, 2004, p. 47.

reménytelenség, kilátástalanság jellemez. Mindezt az okozza, hogy gyors gazdasági-társadalmi változások idején a lemaradók önmagukat ill. környezetüket okolják a hátrányba kerülésért. Egyfajta „tanult tehetetlenségről” van szó, az ilyen állapotban lévők fogékonyabbak az egészség- és önpusztító magatartásra. Kevésbé képesek szociális helyzetük javítására, törvényszerűen sodródnak a deviáns csoportok, magatartásformák felé (Gazsó – Laki, 2004. p. 47–60). Mindez pedig nem szükségszerű, az ember életutat, sorsot, erkölcsöt is választhat magának – azonban a választási lehetőségek nem egyformák. Könnyebb a jó utat választani annak, aki ezt látta, és nehéz annak, aki rosszul indult (Ferge, 1991b, p. 198).

Somlai Péter a szocializációról írott könyvében megjegyzi, hogy a gyermekkori szocializáció a megfelelő és nem megfelelő viselkedésmódokra vonatkozó különbségtétel megtanulását jelenti a felnőttek mintáján (Somlai, 1997, p. 59). E minta nagyban függ a nevelési helyzet alakulásától, amelyet Szabó András a fiatalok bűnözők szubkultúráját bemutató tanulmányában a fiatalok társadalmilag szabályozott élethelyzeteként értelmez, ami egyben az intézmények és személyes kapcsolatok komplex viszonyrendszereként jelenik meg. Megközelítésében a bűnözővé válás a nevelési helyzet abnormis alakulását jelenti, amely a követelményekhez való hibás viszonyulásban és hibás moralitásban érhető tetten. Az inkongruens nevelési helyzet adaptáció helyett inadaptációt idéz elő, ennek jele és bizonyítéka a büntett elkövetése (Szabó A. 2, 1979, p. 71–73). A fiatalok bűnözés végeredményben a szocializációs folyamat kudarcát, az ebben részt vevő intézmények funkciózavarát jelzi, amelyek eredményeképpen hibás viszonyulási struktúrák alakulnak ki. (i. m. p. 83). A 2003-ban napvilágot látott Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a közhiedelemmel ellentétben a gyermek- és fiatalok bűnelkövetők többsége teljes családban nevelkedik.⁴

Az alábbiakban az Országos Rendőr-Főkapitányság 2005. évi adatait alapul véve megkísérlem vázolni az ifjúkori bűnözés alakulásának főbb irányait.

2005-ben a 100 ezer fiatalok lakosra jutó bűnelkövetők száma 2458 fő volt, amely az 1996 utáni időszak legmagasabb mutatói között található.

⁴ In: A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája 2003. p. 43.
http://www.bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/tars_bunmeg_nemz_strat.doc

Megyék szerinti megoszlásban Budapest áll az élen, Borsod-Abaúj-Zemplén megye a második, Pest megye pedig harmadik a sorban. A fiatalok továbbra is a vagyon elleni bűncselekményekben vesznek részt leginkább, azonban a vagyon elleni bűncselekményeket elkövető fiatalok száma csökkent.

A fiatalok 39,3%-a önállóan követi el a bűncselekményt, amennyiben társai is vannak, ők is jellemzően fiatalok. 2005-ben a fiatal elkövetők 81,6%-a volt büntetlen előéletű. Magasabb lett a bázishoz viszonyított bűncselekmények száma, ami a sorozatos elkövetések növekedését jelzi. 2005-ben egy fiatal elkövetőre 1,76 bűncselekmény jutott. A személy elleni bűncselekmények közül az emberölések száma csökkent, a szándékos testi sértéseké továbbra is magas. Nőtt a garázda jellegű bűnelkövetés és a kábítószerrel való visszaélések száma.

A fiatal bűnelkövetők foglalkozásának megoszlásánál figyelemre méltó, hogy lassan a teljes populáció iskolakötelezettsége mellett csupán 69,35% tanuló, 19,7% foglalkozás nélküli, ami valószínűleg az egyik fő kiváltója a jogsértések elkövetésének, 3,38% alkalmilag dolgozik, 1,07% betanítva dolgozik, 1,16% egyéb foglalkozást űz.

A gyermekvédelmi intézményekből történő szökési esetek száma egyre magasabb. Az esetek kb. 3/4-e, néha ezt is meghaladó aránya történik az otthonokból. A csavargások, céltalan lézengések gyakori velejárói a kriminalitásnak. A kalandot kereső, tapasztalatlan fiatalok a kontrolltól való szabadulás útját keresik. Az eltűnésre, csavargásra általában csoportosan kerül sor, ilyenkor előre tervezetten különféle programokra igyekeznek, vagy a meghatározott közegből való menekülés a motiváló ok. A csellengés, mint időt strukturáló tényező, egyre fiatalabb korban jelenik meg, ehhez társul a szabadságvágy, az önállóság utáni sóvárgás, a csoportos együttlét igénye (Diószegi, 2006, p. 8).

Innen pedig már csak egy lépés a deviáns szubkultúrába való integrálódás, amely – a szocializációs és érzelmi deficitre épülve – sorsközösséget, eligazodást, szerepet és elfogadást kínál. Mindezt pedig nem szabad választás eredményeképpen, hanem a kényszerhelyzetben egymásra találtak szükségletéből adódóan (Hatvani – Papházi, 2004. p. 136).

Ha pedig az integráció hiányából és nevelési deficitből eredő bűnelkövetésről beszélünk, akkor fiatal elkövetők esetében – a bíróság mérlegelése alapján – lehetőség van a nevelő

jellegű intézkedés formájában elrendelt korrekcióra. Ennek színterei a Szociális és Munkaügyi Minisztérium közvetlen fenntartása alatt álló javítóintézetek.

A javító nevelés jogi háttere és alkalmazása

A javító nevelés elsősorban a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvre támaszkodik. Ennek 108. §-a kimondja, hogy a büntetés vagy intézkedés célja a fiatal helyes irányú fejlődésének, társadalmi beilleszkedésének elősegítése, s mivel a javítóintézeti nevelés szabadságelvonással járó intézkedés, alkalmazni csak akkor lehet, ha célja más módon nem érhető el. A 109. § szerint a javítóintézeti nevelés intézkedésnek minősül. A 118. § a fiataikorú eredményes nevelése érdekében tartja indokoltnak a javítóintézeti elhelyezést. A javító nevelés időtartama 1-3 évig terjedhet, ha ezen idő alatt a fiatal betölti a 19. évét, az intézetből el kell bocsátani. Ám a törvény nem rögzíti, hogy mely bűncselekmények elkövetése esetén kerülhet sor kiszabására, s mivel ily módon bármely bűncselekmény elkövetése indokoltá teheti kiszabását, a bíróság feladata, hogy alaposan megvizsgálja az elkövető személyi körülményeit (Hatvani – Papházi, 2004, p. 128). Az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bvtvr) 105. §-a szerint a javítóintézeti nevelés végrehajtásának feladata a fiatal nevelése, oktatása, szakmai képzése, a helyes irányú fejlődés elősegítése. A 107. § (2) bekezdés felhívja a figyelmet, hogy különös gondot kell fordítani a személyiségzavarban szenvedő fiataikorúak gyógyítására, sajátos nevelésére, oktatására. A 108. § (3) bekezdés kimondja, hogy a javítóintézeti nevelés idején a törvényes képviselő gondozási-nevelési joga szünetel, ez a jog az intézet igazgatóját illeti meg.

A Btk. 118.§-a szerint ideiglenesen az bocsátható el, aki legalább egy évet eltöltött az intézetben, ha a kiszabott javítóintézeti nevelés felét már letöltötte, és feltételezhető, hogy az intézkedés célja további javítóintézeti nevelés nélkül is elérhető.

1. táblázat

Az alkalmazott javítóintézeti nevelések száma

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
191 fő	218 fő	304 fő	291 fő	238 fő	201 fő	195 fő	192 fő

(Források: Kerezsi K.: A fiataikorú bűnelkövetés jogszabályi változásai, különös tekintettel a javítóintézetekre. Új tendenciák. In: A javítóintézet, mint esély c. konferencián elhangzott előadások anyagai. p. 23. ill. a két utolsó évszám tekintetében Kerezsi Klára: Büntetve gondozni? In: Esély 2007/3. szám p. 70.)

Az elmúlt évek számadatai tükrében látható, hogy a bírák mintha az elkövetők számához képest kevés alkalommal élnének a javítóintézeti nevelés kiszabásának lehetőségével. Mindezt persze számos más tényező is befolyásolja. A demográfiai mutatók oldaláról tény a 14–18 éves korosztály létszámának csökkenése, másrészt a büntető igazságszolgáltatás rendszerének változása; a próbára bocsátás mellett a bíróság által külön magatartási szabályként előírt szankciók terjedése, valamint a vádemelés elhalasztásának lehetősége. A korábban idézett rendőrségi statisztika is utal a fiatalok elkövetők magas bűnhalmazatára, ám a hazai gyakorlat azt jelzi, hogy még nagyobb számú bűncselekmények esetén is lehetőség van arra, hogy az eljárás a két szabadságelvonással járó jogkövetkezménynél enyhébb szankciók alkalmazásával érjen véget. Ebben a megközelítésben a szabadságelvonás még az intézkedés szintjén is mint végső eszköz jelenik meg (Kerezsi, 2005, p. 22–27). Az eljárások elhúzódása, a gyors reagálás hiánya szintén a nevelési célzat megvalósulása ellen hat. Mivel a javítóintézeti nevelés kiszabása elsősorban nevelési szándékkal valósul meg, az időmúlás miatt ezek az elvek elveszítik jelentőségüket, súlytalanná válnak, így a bíróság mozgástere is beszűkül. A bírák jó része kellő információ hiányában a szabadságvesztés szinonimájának tekinti (Bartkó, 2005, p. 35–36).

Már a bevezetőben utaltam rá, hogy az Európa Tanács R (2003) 20. sz. ajánlása – amely a fiatalok elkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer újragondolását sürgeti – veti fel, hogy a büntetőjogi felelősségnek jobban kell igazodnia az elkövető életkorához, érettségéhez, összhangban kell lennie az elkövető fejlettségével (Lévay, p.11). S mivel a javítóintézeti nevelés jogszabályban deklaráltan nevelési és az ebből eredő személyiségfejlődési deficit kompenzálására vállalkozik, sikeres kimenetele a hátrányok minél korábbi életszakaszban történő feltárásától és kiegyenlíthetőségétől függ. *„Prevenációs értéke lehetne, ha nem ilyen nagyszámú bűncselekmény elkövetése után jönnének hozzánk a gyerekek, és ennek a mostani trendek teljesen ellentmondanak”* – jegyzi meg az aszódi intézet általános igazgatóhelyettese.

Volentics Anna a reszocializációs gondozás korszerűsítéséről írott tanulmányában rámutat a fiatalok elkövetők javító nevelésének illuzórikus voltára. Ha figyelembe vesszük, hogy 0–14 éves kor között az elsődleges szocializáció „felülír” minden mást, akkor az inadaptálódás, folyamat-jellegéből fakadóan, holisztikus megközelítést igényel. *„A reszocializációs gondozás ugyanis nem más, mint olyan komplex és speciális segítő-nevelő-fejlesztő folyamat, amelynek célja az antiszociális fejlődésirányú és/vagy bűnelkövető fiatalok speciális*

szükségeinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljes körű és/vagy célszerű kielégítése által szocializáltsági szintjük növelése, s ezen keresztül társadalmi (re)integrációs esélyeik növelése” (Volentics, 1994, p.151–152).

A fenti gondolatok befogadását sürgeti a Nevelőotthonok Nemzetközi Szervezete (FICE) 1986-os Malmöi Nyilatkozata, amelyben kinyilvánítja, hogy az országok pénzügyi megszorítások és gazdasági krízis idején sem engedhetik meg maguknak, hogy megfélemlenek leggyengébb tagjaikról. A korai csalódások, destruktív vagy fenyegető események, élmények által terhelt fiatalok elkövetőknek esélyt adhat a javító nevelés. S mivel ezek az intézmények „társadalmi feladatot látnak el, rá is szorulnak a társadalom támogatására.”⁵

A tanulmány következő részében azt tekintjük át, mit jelent a javító nevelés elmélete és gyakorlata a debreceni és az aszódi intézetekben.⁶

IRODALOM

Avar Pál (1988): Hősterápia. Magvető Kiadó, Budapest.

Azzopardi, Anthony (2000): Szabadidő: Kockázati tényezők és a sebezhetőséghez vezető utak. In: Ifjúsági Trendek. http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc_azzopardi 2006. 12. 16.

Bagdy Emőke (1994): Családi szocializáció és személyiségzavarok Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Bartók Levente (2005): A fiatalokkal kapcsolatos ítélezési dilemmák In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai. Perspektíva Alapítvány.

Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettséig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. In: Esély 1993/3. szám.

Christie, Nils (1996): A fájdalom korlátai. In: Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára (szerk.): Deviancia, Emberi jogok, Garanciák. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Kiadása, Budapest

Diószegi Gábor (2006): Az ifjúkori bűnözés alakulása. <http://www.orfk.hu/tanulmanyok> 2006.12.05.

⁵ FICE Kongresszus – Malmöi nyilatkozat. In: Gyermek- és Ifjúságvédelem, VI. évf. 1987/1. szám, p. 56–57.

⁶ A Rákospalotai Javítóintézetben 2006 folyamán nem volt utógondozás alatt álló növendék.

- Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület kiadása.
- Ferge Zsuzsa (1991a): Variációk a társadalmi integráció témájára In: Esély 1991/1. szám.
- Ferge Zsuzsa (1991b): Társadalmi struktúra, társadalmi hátrány In: Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. (Szerk.: Várnai Györgyi) T-TWINS Kiadó, Budapest 1991.
- Furlong, Andy – Stalder, Barbara – Azzopardi, Anthony: Sebezhető Ifjúság In: Ifjúsági Trendek 2000. http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc_azzopardi 2006.12.16.
- Gaszó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó.
- Giddens, Anthony (1995): Társadalmi intézmények. In: Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hankiss Elemér (1982): Diagnózisok I. Magvető Kiadó, Budapest.
- Hatvani Erzsébet – Papházi Tibor (2004): Deviancia és szociális fogyatékoság – A javítóintézetekből elbocsátottak utánkövetéses vizsgálatának lehetőségei, tapasztalatai In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, /Kapocs Könyvek/.
- Hüse Lajos – Nyírcsák János: Hátrányos helyzetű fiatalok életésélyei és jövőképe. In: Kapocs 2005/4. szám.
- Irk Ferenc: Társadalmi felelősség a bűnözésért 1999.
http://www.okri.hu/index.php?menu=archivum_irk_tarsadalmi 2005.09.26.
- Irk Ferenc (2002): Globális kockázatok – Diszfunkcionális kriminálpolitika
http://www.okri.hu/index.php?menu=uj_kutat_globalis 2005.09.26.
- Jász Krisztina (2004): Társadalmi kirekesztettség: A perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában In: Tér és Társadalom XVIII. évfolyam 2004/3. szám.
- Kerezsi Klára (2005): A fiatalok bűnelkövetés jogszabályi változásai különös tekintettel a javítóintézetekre. Új tendenciák. In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai. Perspektíva Alapítvány.
- Laki László (2005): Munkaerőpiaci helyzetkép, a hátrányos helyzetű fiatalok és esélyeik In: „A javítóintézet, mint esély” konferencián elhangzott előadások anyagai Perspektíva Alapítvány.
- Lénárd Krisztina – Rácz Andrea (2004): A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai. In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, /Kapocs Könyvek/.
- Lévai Katalin – Széman Zsuzsa (1993): Társadalmi trigonometria. Scientia Humana.

Lévay Miklós: Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről

http://www.szochalo.hu/uploads/media/csagyi0503levay_europatanacs 2006.12.18

Nárai Márta: A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek illetve a társadalom számára. In: *Educatio*, XIII. évf. 2004/4. szám.

Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. In: *Esély* 2003/6. szám

Sen, Amartya (2004): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat II. In: *Esély* 2004/1. szám.

Somlai Péter (1997): *Szocializáció*. Corvina, Budapest.

Stalder, Barbara (2000): Sebezhetőség és oktatás In: *Ifjúsági Trendek 2000*

<http://www.dkmt.org/hun/doc/sebezhetoseg.doc> azzopardi 2006.12.16.

Szabó András 1 (2001): Kiszakadás vagy leszakadás – Diszfunkciók a felnőtté válás során. In: Slézia Gabriella (szerk.): *Fiatalok az utcán – Tanulmányok a városi fiatalok utcai csoportjait elérni kívánó közművelődésről 1998-2000*. Budapesti Művelődési Központ.

Szabó András 2 (1997): *Fiatalok bűnözők szubkultúrája* In: Szabó András: *A büntett és büntetése*. Gondolat, Budapest.

Szabó István (1994): *Bevezetés a szociálpszichológiába* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabó László Tamás (1988): *A rejtett tanterv*. Magvető, Budapest.

Szilágyi Gyula (2004): *Megbukott az iskola?* Osiris Kiadó, Budapest.

Szoboszlai Zsolt (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció – Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. In: *Tér és Társadalom*, XVIII. évf. 2004/3. szám.

Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.

Vajda Zsuzsanna (2003): Az iskola, a társadalom és a társadalmi hátrányok. In: *Esély* 2003/3. szám.

Vobruba, Georg (2004): Ellensége-e a globalizáció az európai szociális modellnek? In: *Esély* 2004/6. szám.

Volentics Anna (1994): Elképzelések a fiatalok zárt intézeti neveltek reszocializációs gondozásának korszerűsítéséről. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.

Medveczky Rita

HELYZETKÉP A JAVÍTÓINTÉZETEKBE FOLYÓ UTÓGONDOZÁS GYAKORLATÁRÓL II.

Jelen tanulmány első része, amely a Kapocs előző, 2008. augusztusi számában olvasható, a kriminalizáció és a javító nevelés hátterét igyekezett feltárni. Az alábbiakban a debreceni és az aszódi intézetekben folyó javító nevelés elméletét és gyakorlatát mutatom be.

A reszocializáció építőkövei

A reszocializáció építőkövei az egyes intézményekben sok hasonló vonást hordoznak. Ezek leírását az utógondozás technikáinak bemutatása előtt azért tartom fontosnak, hogy értsük, mire alapoz a kiléptető folyamat. Az intézetekben megvalósuló reszocializációs gondozáson a kulturáltsági szint emelését, a szocializációs folyamat hiányainak pótlását, a munkavégzéshez szükséges képességek, készségek fejlesztését, a viselkedés és magatartás formálását, az érzelmi élet fejlesztését, az erkölcsi struktúrák javítását, a családi, baráti kapcsolatok formálását értjük (Volnetics, 1994, p. 163–164).

Az intézetek dokumentumaiban az elhelyezési feltételekre, az iskolai oktatásra, szakképzésre és a mentálhigiénés gondozásra vonatkozó szabályokra fókuszáltam. Ezek azok a súlypontok, amelyekhez való kapcsolódás képessége leginkább kihat a későbbi adaptációra.

A Debreceni Javítóintézet 68 férőhelyen előzetes letartóztatott fiatalok számára hat csoport alakítását teszi lehetővé. Egy befogadó csoport, egy speciális csoport és négy általános csoport működik. A javító részleg férőhelyszáma 36, ebből három csoport szerveződik. Csoportonként egy fő csoportnevelő, egy fő nevelő, három fő gyermekfelügyelő teljesít szolgálatot. Az utógondozó részleg nyolc fő elhelyezését teszi lehetővé. Az intézet illetékességi köre hat megyére terjed ki: Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, és Szabolcs-Szatmár-Bereg.

Az Aszódi Javítóintézet 240 férőhelyen biztosít javítóintézeti nevelést, hatásköre az egész ország területére kiterjed. Ebben az intézetben is differenciált csoportokat alakítottak ki. A különleges ellátást, gondoskodást nem igénylő fiatalok elhelyezésére szolgáló otthon-

csoporthoz normál pedagógiai módszerek alkalmazásával történik a növendékek komplex fejlesztése. Befogadó csoport, korrekciós csoport, pszichopedagógiai csoport, valamint zárt intézeti részleg szolgálja a differenciált igényeket. Korrekciós csoportban kerülnek elhelyezésre a tanulásban és értelmileg akadályozott fiatalok. A pszichopedagógiai csoportban a neurotikus vagy pszichoszomatikus rendellenesség következtében alkalmazkodási, beilleszkedési problémákkal küzdők találnak helyet. A zárt intézeti részlegben az intézeti rendet súlyosan vagy többszörösen megsértő növendékek rövid távú, szoros felügyelete valósul meg.

A Debreceni Javítóintézet az iskoláztatás célját az általános műveltséget megalapozó oktatásban, a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatásában, hiányosságaik pótlásában, személyiségük korrekciójában jelöli meg. Statisztikájuk szerint az iskola tanulóinak 20%-a értelmi fogyatékos, 95%-a roma származású. A fiatalok felzárkóztatása kiscsoportos formában történik. Az intézeti elhelyezés kezdetén diagnosztizáló felmérés készül, ennek eredményét a pedagógusok rögzítik, majd ebből kiindulva határozzák meg a fejlesztési feladatokat, s ennek megfelelően kerül sor az osztályba ill. csoportba sorolásra. Két felzárkóztató csoport a fogyatékos tanulókat, egy a tanulásban elmaradottakat segíti. A fogyatékosokat gyógypedagógusok, a lemaradókat tanítók irányítják. Amennyiben a fiatal tudásszintje eléri a dokumentált iskolai végzettséget, lehetőség van arra, hogy magántanulónak készüljön fel az osztályozó vizsgára. Kiemelt feladat a tanulás megtanítása. További, reszocializációt segítő tevékenységek a felzárkózást, a szociális hátrányok, a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézségek enyhítését, a tehetség kibontakozását szolgálják. Ennek eszköze az egyéni korrepetálás és korrekció, valamint a különböző szakkörök; nyelvi játékok, játékos matematika, számítástechnika, környezetvédelem, gitár, ének, testnevelés, testépítés. „Álminkban olyan fiatal képe él, aki a társadalomba visszakerülve az intézetben szerzett tudást, ismeretet saját boldogulása érdekében pozitívan alkalmazza.”¹

Az Aszódi Javítóintézetben a nevelési-oktatási szükségletek kielégítése, a kulturáltsági szint növelése az intézet által alapított Általános Iskola, Szakiskola és Speciális Szakiskola nevelési egységben zajlik. Az iskola működési és szervezeti rendjével biztosítja az általános iskola

¹ <http://www.dji.hu/iskola.html> 2006. 07. 07.

befejezését, gyógypedagógiai oktatást, képzést, a felzárkózás lehetőségét, az egyéni vizsgázás lehetőségét, feltételeket a középiskolai tanulmányok megkezdéséhez.²

A Debreceni Javítóintézet nem folytat szakképzést, gyakorlati oktatás keretében jártassági szintű szakmai gyakorlati alapismeretek oktatása és tanfolyami képzés történik. A gyakorlati oktatásban iskolai végzettségtől függetlenül minden fiatalkorú részt vesz. Az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők kétnaponként, a 8 osztályt végzettek a hét öt munkanapján részesülnek gyakorlati oktatásban. A befogadás 30 napja alatt minden tanműhely tevékenységével megismerkednek. Az intézeti képzési rendszer több ágra tagolódik. Jártassági ismeretek keretében a fiatalkorú a szakoktató által meghatározott ismeretekből jártassági vizsgát tesz, egyéni haladási ütem szerint, erről tanúsítványt kap. Hosszabb intézeti tartózkodás esetén több szakmából is tehet jártassági vizsgát.

A tanfolyami képzés elméleti és gyakorlati oktatásból áll, gyakorlati vizsgaként az eredményes jártassági vizsga is elfogadható, de a szakoktató ezen felül egyéb gyakorlati feladatokat is előírhat. Az elméleti oktatás tömbösítve történik. A javítóintézeti nevelésre ítélet fiatal külső szakképző intézménybe is járhat, amennyiben erre az igazgató engedélyt ad. A munkafoglalkoztatás típusa lehet bedolgozói munka, az intézet területén végzett környezetgondozási, karbantartási munka, a tanműhelyekben végzett termelőmunka. Ezért a fiatalkorút munkajuttalom illeti meg. Javítóintézeti nevelt részére az igazgató engedélyezheti külső munkahely létesítését is.³

Az aszódi intézetben a szakképzés és szaktanfolyami képzés célja az általános iskolát végzettek részére a szak- és betanítottmunkás-képzés biztosítása, a munkaerő-piaci esélyek növelése, a magasabb szintű képzésben való részvétel megalapozása. A munkafoglalkoztatásban azok vesznek részt, akik szakképzésben, szaktanfolyami képzésben nem részesülnek. Az ipari munkafoglalkoztatás szinterei: kőműves, szerkezetlakatos, esztergályos, faipari-gépi fafeldolgozó, festő, forgácsoló, kosárfonó. A mezőgazdasági munkafoglalkozás szinterei: kerti munkás, álltagondozó, a terápiás munkafoglalkozás terepe a művészetterápia.⁴

² In: „Sárga Falak” Szakmai Program – Az ötödik generáció 2005. <http://www.aszod-afi.hu>

³ <http://www.dji.hu/szakoktatas.html> 2006. 07. 07.

⁴ In: „Sárga Falak” Szakmai Program – Az ötödik generáció 2005. <http://www.aszod-afi.hu>

A Debreceni Javítóintézet mentálhigiénés munkáját szakmai team, klinikai pszichológus, pszichológus, pedagógus, mentálhigiénikus, orvos, gyógypedagógus és pszichiáter koordinálja. A dokumentum deklarálja, hogy a szakértői és mentálhigiénés munkának szervesen be kell ágyazódnia az intézet tevékenységének egészébe. Munkájuk célja többek között a fiatalok nevelése, személyiségzavaraik enyhítése, kezelése, a dolgozók továbbképzése, pszichológiai vizsgálatok, véleményezések elkészítése. Feladatuk a személyiségvizsgálat során feltárni a fiatalok személyiségjellemzőit, azok zavarait, okait, tüneteit. A terápia célja a viselkedés korrekciója, beilleszkedési zavarok enyhítése, traumák feldolgozása, szorongás oldása, indulatok, feszültségek levezetése, a hibás viszonyulás korrigálása, pozitív értékek, normák közvetítése. Ezek módja az egyéni és csoportos pszichoterápia. Hangsúlyos szerep jut a gyógypedagógiai tevékenységnek, amely kiterjed a fiatal fogyatékoságának fokát, fejlettségi és tudásszintjét, teherbíró képességét felmérő szakvélemény megalkotására, a fejlesztés személyre szóló módszereinek kidolgozására, a részképesség-kiesések, motivációs, figyelemkoncentrációs zavarok korrigálására.⁵

Az Aszódi Javítóintézetben elhelyezettek személyiségállapotát pszichológus, gyógypedagógus, pedagógus és orvos vizsgálja, ennek eredménye alapján kerül sor a csoportba helyezésre. Az intézet pszichológusai a növendékek teljes körű megismerésén alapuló egyéni és csoportos terápiát végeznek, közvetlenül támogatják a csoportokban folyó pedagógiai munkát.

Tapasztalataik szerint a fejlesztést igénylő fiatalok szocializációs hiányai a család, az iskola és a tágabb társadalmi környezet mulasztásaiból, káros hatásaiból, valamint alkati adottságokból erednek. Így a kezelendő problémák is a viselkedés- és teljesítményzavarok, iskolázottsági és művelődésbeli elmaradottságok körében jelentkeznek. Ezek alapján fejlesztésük komplex és speciális nevelési folyamat, amelynek célja az antiszociális fejlődésirányú fiatalok szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi szükségleteinek célszerű kielégítése.⁶

A fentiekből kitűnik, hogy mindkét javítóintézet elkötelezett a fiatalok társadalomba való visszaillesztésére, a fiatal intézeti életének figyelemmel kísérésére, valamint a szükség és lehetőség szerinti utógondozásra. A javítóintézeti nevelés középpontjában az egyéni fejlesztés

⁵ <http://www.dji.hu/mentalhig.html> 2006. 07. 07.

⁶ In: „Sárga Falak” Szakmai Program – Az ötödik generáció 2005. <http://www.aszod-afi.hu>

és a csoportos foglalkozás áll. A javítóintézeti nevelés ideje alatt minden növendék intenzív, célzott és személyre szabott szociokulturális és pszichoszociális kondícióit figyelembe vevő tanulásbeli, művelődési, képzettségi, személyiségfejlődési hiányaira koncentrálnak programban vesz részt. Vagyis a megakadt szocializációt a javítóintézeti nevelés hivatott néhány év alatt a holtpontról kimozdítva készre csiszolni, hogy mire az elhelyezés bíróság által megszabott ideje véget ér, a fiatal a védett környezetben elsajátított készségekkel váljon alkalmassá azok hasznosítására – a kinti feltételek mellett. Ebben a megközelítésben a folyamat sikere a helyes időzítésen múlik. De vajon elegendő a bent töltött idő a felzárkózáshoz? Ehhez nemcsak készségek és mesterségbeli tudások internalizálására van szükség, hanem a „kinti világhoz” való többirányú kapcsolódás lehetőségére, adott esetben a családi, baráti, rokoni kötélekek meglétére vagy újrafelfedezésére, önálló egzisztenciateremtésre, a lakhatás és munkalehetőség dimenziójában pedig megfizethető bérleményre és piacképes tudásra. S ha a felzárkóztatás még nem éri el a kívánt szintet a szabadításkor? Ha hiányoznak a kilépést lehetővé tevő kapaszkodók? Akkor a javítóintézet „kénytelen” újabb esélyt és időt adni a megerősödéshez, a hiányzó eszközök megteremtéséhez.

„A gyerekek nagy többségét bv. bíró bocsátja el. Ez azt jelenti, hogy nincs mit tenni, ezek után az ő dolga lesz, hogyan boldogul” (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

A továbbiakban megvizsgálom, milyen jogszabályi, intézményi, eszközbeli, kapcsolati és humán tőkére épít a javítóintézeti utógondozás.

Az utógondozás javítóintézetekben megvalósuló gyakorlata

A javítóintézetek rendtartásaként ismeretes 30/1997.(X.11.) NM rendelet 57. §-a keretjelleggel szabályozza az intézetek utógondozó tevékenységét. E szerint az intézet utógondozó részleget működtethet azon elbocsátott fiatalok számára, akik családjukba nem térhetnek vissza, és az elbocsátás idejére nem sikerül számukra lakhatási lehetőséget és megélhetési feltételeket teremteni. Az utógondozó részlegben helyezhető el az a fiatalok is, aki tanulmányait szeretné befejezni az intézeti oktatásban, képzésben. Az utógondozó részlegben való elhelyezésről – a fiatalok írásbeli kérelmére – az intézeti tanács javaslatára az igazgató dönt. Az utógondozó segítséget nyújt a fiatalok számára a lakhatási és megélhetési feltételek megteremtéséhez és a fiatalok önálló életének megkezdéséhez. Magát a

gyakorlatot az intézmények dokumentumai, szakmai program, házirend, munkaköri leírások realizálják. A dokumentumok megismerésén túl mindkét intézetben a 2006 folyamán utógondozás alatt álló fiatalokkal és az utógondozásban részt vevő személyzettel; Aszódon az általános igazgatóhelyetttessel, intézeti utógondozóval és pártfogó felügyelővel, Debrecenben az intézet igazgatójával és az utógondozó ház vezetőjével készítettem interjút.

A fiatalokkal felvett interjúkban a javítóintézetbe kerülés előzményeire, a családi háttérre, iskolai karrierre, az intézeti nevelés alatt ható oktatási-nevelési programra, a családdal, gyámmal való kapcsolatra, a nevelőkkel való viszonyra, az utógondozás kérelmezésének okára, az aktuális élethelyzetre, megoldandó problémákra, az idő strukturálására, a jövőbeni terveikre koncentráltam. Egyéni élethelyzetükből fakadó hangsúlyos elem, hogy a kérdezettek közül hárman gyermekotthonból kerültek az intézetbe, nem áll mögöttük család. Ketten pedig meglévő családi háttér ellenére, vagy talán éppen azért kérték elhelyezésüket.

Az utógondozás működtetői spektrumán igyekeztem minél több, az intézetben dolgozó és a témában érdekelt szakember véleményét, tapasztalatát megismerni, az így készült mozaikból pedig minél teljesebb képet alkotni. Megérteni és megértetni, hogy milyen célok, érdekek, lehetőségek és adott esetben kényszerek határozzák meg az utógondozás gyakorlatát.

A vizsgálatot megelőzően nem fogalmaztam meg konkrét hipotézist. Induktív kutatási módszert követve a megfigyelésre, dokumentum- és interjúelemzésre, az összefüggések felismerésére és feltételes következtetés megfogalmazására törekedtem. Mivel a konkrét gyakorlat a két intézetben más-más metódust követ, így indokoltnak tűnik az intézményi gyakorlatokat egyenként bemutatni.

A teljesség kedvéért és a terminológia megtisztítása érdekében szükséges megkülönböztetni egymástól az intézeti utógondozó és az utógondozó ház vezetőjének munkáját a debreceni intézetben. Az intézeti utógondozó feladata a javító csoportokban élő fiatalok külső kapcsolatainak feltérképezése, a szülővel, gyámmal való kapcsolattartás, kihelyezés előtt pedig a fiatal lakóhelyén rendelkezésre álló lehetőségek felmérése, a körözés alatt álló növendékek felkutatása, emellett növendékügyi feladatokat is ellát. Az utógondozás alatt álló fiatalokkal már nem foglalkozik.

A Debreceni Javítóintézet utógondozó részlegét 2006. május 17-én adták át. A részleg az általános igazgatóhelyettes felügyelete alá tartozik, a nevelési teendőket az utógondozó ház vezetője látja el. Az intézetben 2006 folyamán négy fő állt utógondozás alatt. Az utógondozó részleg a javítóintézetben levő asztalos- és lakatosműhelyekből galéria építésével került kialakításra. A nyolc fő elhelyezésére négy szobában van lehetőség, a szobák kétszemélyesek. Társalgó, ebédlő, melegítőkonyha, vizesblokkok, valamint a hálószobák két szinten helyezkednek el. Az utógondozó részlegen történő elhelyezés a kétoldalú megállapodás megkötésével kezdődik. E szerint az elhelyezés időtartama a tanulmányok befejezéséig, de legfeljebb az azt követő megállapított hónapig tart. Kivételesen indokolt esetben az elhelyezés meghosszabbítható. *„Nem siettetjük, a törvénynek megfelelő életkorig, azaz 24 éves korig lehetnek itt. Ha nincs fegyelmi problémája, akkor ezt az időszakot kitöltheti. Illetve ha a szabályzatnak és a vele való szerződésnek megfelelő módon tevékenykedik és jár el. Például, ha önkényesen nem hagyja abba a tanulást, vagy nem lesz munkanélkülivé a saját hibájából”* (az utógondozói ház vezetője, Debrecen). A dokumentum kitér a ruházat, a zsebpénz, a taneszközök, a tandíj, a közlekedési bérlet biztosításának kérdésére, az előtakarékoság mértékére, az együttműködési és kártérítési felelősségre. A jelenlegi gyakorlat szerint félévente vizsgálják felül az elhelyezést. *„Természetesen, le szoktunk ülni, most is lesz a közeljövőben egy ilyen. Ez azért is fontos, mert a gyerekekkel időnként meg kell hosszabbítani a szerződést. Most éppen közeledik ez az időpont. Általában félévente szokott ez történni, ilyenkor ők is elmondhatják az igazgató úrnak és az általános igazgatóhelyettes úrnak az igényeiket, vágyaikat, problémáikat, amit ha lehet, orvosolnak”* (az utógondozó ház vezetője, Debrecen).

A részlegen való elhelyezést a fiatalnak kell kérelmeznie ideiglenes elbocsátását megelőző egy hónappal. A kérelemhez a szülő vagy gyám beleegyezése is szükséges. Az intézet vezetése a nevelői jellemzés és a környezettanulmány tükrében az egyéni rászorultság mérlegelésével hozza meg a döntést. *„Hát azért nézzük meg, hogy miért épült ez az utógondozói ház és akkor egyértelműen lesz rá válasz. Az utógondozói házba csak azok kerülhetnek, akik vagy dolgoznak, vagy tanulnak, vagy mind a kettőt csinálják. És ha ennek nem tudnak másképp megfelelni, csak ha itt laknak. Mindent figyelembe veszünk, a pszichológus véleményétől kezdve az egészségügyön át, mindent, ami ebben a rendszerben elképzelhető figyelembe veszik, ennek alapján születik a határozat”* (az utógondozó ház vezetője, Debrecen).

Az intézet házirendjében többször történik utalás az utógondozottak helyzetéből fakadó eltérő szabályokra. Ezeket az alábbiakban kísérem meg összefoglalni.

Napirendjük nemcsak az intézeti csoportokétól, de egymástól is eltér, annak megfelelően, hogy az iskolába, munkahelyre vagy gyakorlati helyre járás milyen egyéni ütemezést követel meg. Ezért a fiatalok és a nevelő közösen elkészített heti beosztása szerint alakulnak az egyéni és közös feladatok. Teljes ellátást kapnak, emellett egyszerűbb ételeket maguk is elkészíthetnek. Az intézeten belül és kívül saját ruhájukat is használhatják. Ha külső iskolában folytatnak tanulmányokat, a felszerelések, taneszközök biztosítása a törvényes képviselő feladata, ill. a megállapodásban foglaltak szerint történik. Az utógondozottat zsebpénz illeti meg, kivéve, ha rendszeres jövedelemmel rendelkezik. Az utógondozói elhelyezés alapja a továbbtanulás. Az elhelyezett fiatal köteles tanulmányokat folytatni, az iskolaidőn kívül napi legalább 1,5 órát tanulással tölteni, amit a nevelő kér számon és ellenőriz. A tanulmányok elhanyagolása, indokolatlan hiányzás, a tanulmányok önkényes megszakítása az utógondozói elhelyezés megszakítását vonja magával. Ha a fiatal olyan képzésben vesz részt, amely során képzési támogatást kap, vagy munkaviszonyból, munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyból származó jövedelme van, köteles annak 25-40%-át megtakarítani. Az utógondozó helyiségeinek használata a következő szabályokat követi: a hálósobában csendes pihenő és beteg lábadozása kivételével nem lehet tartózkodni napközben. A nappali szoba a szabadidő eltöltésére szolgál, a tanulószobában kell tölteni a tanulási időt. Dohányozni csak az erre kijelölt helyen lehet. A hálósobát mindenki maga tartja rendben, a közös használatú helyiségek napi és heti nagytakarítását a nevelővel kialakított beosztás szerint kell végezni. Kisebb karbantartási, felújítási munkákat maguk is elvégezhetnek, egyéb házimunkáért órabért kapnak.

Az intézeten belül a szabad mozgás csak a kijelölt útvonalon, a különböző helyiségek használata csak az elkészített ütemezés szerint lehetséges. Ütemezés szerint használhatják az edzőtermet, tornatermet, számítógépes termet, imaszobát, sportpályát, könyvtárat, klubszobát. Egyéb helyiségek használatára az intézet növendékei számára szervezett közös programok során van lehetőség. Telefonbeszélgetést saját költségen ellenőrzés nélkül folytathatnak. A kapcsolattartási jog korlátlan, minden hétvégén fogadhatnak látogatókat, akikkel az erre kijelölt helyeken találkozhatnak. Személyes tárgyaikat, eszközeiket bevihetik az utógondozói részlegbe és használhatják. Az intézet ezeket nem tartja nyilván, felelősséget nem vállal értük. Az utógondozottak által behozott tárgyakat ellenőrzésnek kell alávetni. Nem vihető be éles,

szűrő eszköz, fegyvernek minősülő tárgy, lőszer, kábítószer, szeszesital, nem tarthatnak maguknál gyógyszert. E szabály megsértése fegyelmi eljárást, az elhelyezés megszüntetését, rendőrségi feljelentést eredményez. Az intézet tulajdonát képező eszközöket az intézetből kivinni, eladni, elcserélni tilos, ennek kártérítési és egyéb jogkövetkezményei lehetnek.

A szabadidő eltöltésére vonatkozó szabály, hogy hétköznap 20 óráig, hétvégén 22 óráig maradhatnak távol, ezt nevelőjükkel minden esetben egyeztetik. Intézetben kívül is kötelesek az alapvető viselkedési szabályokat betartani.

„Szabályos szerződést kötünk. Itt a házszabályt be kell tartani. Van egy kártyájuk, amivel járhatnak, azon a részen, ami kifelé vezet, illetve a dohányzás egy udvarban lehetséges a javítókkal – be is tartják rendszeren. Itt bizony, ha bejönnek az épületbe, a rendészek átmotozzák őket, ugyanúgy, mint a többieket. Tehát ennek ők alávetették magukat, akármit behozhatnának – ezt mi nem engedjük. Hiszen a közös tornatermekben meg ilyen helyeken ők is járhatnak, használhatják a felszerelést, vagy van úgy, hogy javító csoporthoz beállnak sportolni. Az ellenőrzést ők tudomásul veszik vagy akár szondáztatni is lehet őket. A teszt is előkerülhet, ha éppen kábítószer gyanúja merül fel, ugyanúgy, mint a javítóknál – tehát ez le van nyilatkozva” (az intézet igazgatója, Debrecen).

Az utógondozó ház vezetőjének – aki baptista lelkész, és egészségfejlesztő-mentálhigiénikus végzettséggel rendelkezik – munkaköri leírása rögzíti, hogy munkáját közvetlenül a nevelési igazgatóhelyettes irányítása alatt végzi, heti munkaideje 40 óra, kötelező óraszám a heti 30 óra. Általános követelmény vele szemben, hogy ismerje az ellátottakkal kapcsolatos eltérő szabályokat, jó kommunikációs készséggel rendelkezzen, munkáját előítélet-mentesen, a személyiségi jogok tiszteletben tartásával végezze, ezen kívül titoktartás is köti. Feladata az otthon napi életének tervezése, szervezése a fiatalok bevonásával, ezen kívül minden olyan tevékenységben való részvétel, amely a fiatalok reszocializációját elősegíti; iskolákkal, munkahelyekkel, családdal való kapcsolat, szabadidős programok szervezése, konfliktusok megoldásában való segítségnyújtás, egyéni és csoportos beszélgetés, dokumentációk, nyilvántartások vezetése stb. *„Ez eléggé összetett, az én munkaköri leírásom eléggé bonyolult. Azt lehetne mondani, hogy az alapfelállítás elősegíteni annak lehetőségét, hogy visszakerüljenek a társadalomba ezek a fiatalok. (...) Van olyan fiatal, akinek voltam az otthonában már, de többségében ezt nem igénylik. A családlátogatás hozzátartozik a munkakörömhöz, de igazából sem a szülők, sem a fiatal nem igénylik az ilyenfajta segítséget.*

Ettől függetlenül még egyszer mondom, hogy volt, ahol voltam, vagy akivel ilyen szinten tartom a kapcsolatot. Az egyik fiatal barátnőjével, ha úgy tartom fontosnak, beszélek vele, vagy például a munkahelyre kimegyek, az iskolába kimegyek, tehát mindenféleképpen azokkal a kapcsolatokkal, akikkel találkoznak a fiatalok azokat figyelemmel kell kísérni. (...) Igen, rendszeresen látogatom őket személyesen. Ez azt jelenti, hogy kötetlen munkaidőben dolgozom, akkor reggel elindulok, és akkor végigjáróm ezeket a területeket. (...) Egyéneknél majdnem minden nap van egy olyan időszak, akkor egy fiatalal tudok beszélgetni. (...)

Tehát én többször kezdeményezem, mint ők, ez természetes is, de ők is jönnek a problémáikkal, vagy leülök közéljük, és akkor elindul egy beszélgetés. Nem kimondottan megszervezek egy beszélgetést, mert az általában rosszul süllhet el. Amikor le lehet hozzájuk ülni, amikor hozzáférhetők, azt meg kell várni, ki kell tapasztalni. (...) Tulajdonképpen az egész fiatalokkal történő foglalkozásomnak ez a mondandója. Valahonnan elindulni, és szeretnék valahova megérkezni velük. (...) Van egy eseménynaplóm, amelyet napra készen kell vezetni, illetve a fiatalok személyi anyagát tartom nyilván. A különböző ügyintézésekről feljegyzést készítek, a munkahellyel, iskolával és egyebekkel kapcsolatban is” (az utógondozó ház vezetője, Debrecen).

Az Aszódi Javítóintézet Szakmai Programja az utógondozás fázisait és színtereit a következőképpen tagolja: az előkészítő fázis feladata az ideiglenes elbocsátás előtt álló és a későbbi utógondozásra jelentkezni szándékozó, jó együttműködési készséget mutató nevelt felkészítése az intézetből történő elbocsátás utáni egyéni életvezetésre. Lehetőséget teremteni a megkezdett általános iskolai osztály és szakképzés befejezéséhez.

Az integrált utógondozás részleges önállóságot nyújt, mivel a növendék a nevelőotthoni csoportjában marad. A fiatal részére – nevelőotthoni csoportjában – szerződésben meghatározott feltételekkel biztosít az intézet szállást, ellátást, szociális gondozást, pszichológiai, egészségügyi támogatást. A növendék utógondozott státuszát a kérelemben szereplő indoklás, az előírásoknak való megfelelés és az együttműködés minősége alapján az intézet igazgatója vagy helyettesei a szerződésben meghatározott időszakonként felülvizsgálják. Az utógondozotti státuszba helyezésről a fiatalok kérelmére, az Intézeti Tanács javaslatára az igazgató dönt, szükséges hozzá a csoportnevelő beleegyezése is. A státuszt az igazgató megszünteti a fiatalok kérelmére, vagy ha a fiatalok az együttműködés rendjét ismételtelen megszegi. A szolgáltatás térítésmentes.

A teljesség kedvéért említést érdemel az Utógondozó Ház, amely egy időben fogadott olyan fiatalokat, akik nem rendelkeztek lakhatási lehetőséggel. Az elhelyezés 6 hónapra szólt, amelyet egy alkalommal lehetett meghosszabbítani. Az intézet 1992-ben alapítványt hozott létre. Pályázaton nyert pénzből egy régi mezőgazdasági épületet alakítottak át garzonlakásokká. Ily módon három 32-35 m²-es lakás került átadásra, ahol az utógondozottakat elhelyezték. Az interjúban elhangzott utógondozotti sikertörténetek az alapítvány támogatásának és a hosszú elhelyezési időnek volt köszönhető. Az említett három fiatal lehetőséget kapott önálló egzisztenciateremtésre, (házépítés, lakáspályázaton való eredményes részvétel) tehetsége kibontakoztatására, (külföldi labdarúgó csapatban való játék) és stabil munkahelyre. Ám az önálló utógondozás lehetősége a későbbiekben megszűnt. *„Az első munkám, amikor az a fajta utógondozás elkezdődött, elég jelentős kudarccal szolgált. Ez azt jelentette, hogy a gyerekek ugyancsak visszaéltek a helyzettel, nagyon kellemetlen volt, hogy a közelben vannak szolgálati lakások és a lakók is jelezték, hogy nem egy normál életvezetés történik. A fizetési kötelezettség elmaradása, áramkikötések a szolgáltatók részéről. Elégé kemény helyzet alakult ki, és akkor én ki is ürítettem a házat”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód). Mára az alapítvány akkor avatkozik be, ha az intézetből kilépő fiatal lakhatása végképp megoldatlan. Ez leginkább a gyermekvédelmi szakellátásból bekerülőkre jellemző. Az aszódi intézetben az integrált utógondozásra van mód, 2006 folyamán 1 utógondozás alatt álló fiatallal sikerült interjúznom. *„Úgyhogy az a helyzet, hogy az utóbbi időben kevés gyerek szorult rá az effajta utógondozásra, de aki rászorult, az nagyon rászorult...”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

Az intézet alapító okiratának módosításakor lépett az alapfeladatok sorába az utógondozás, mint esélyteremtő lehetőség. Erre a tanulmányok befejezése okán a családi vagy egyéb fogadókészség hiányában szokott sor kerülni. *„Tehát ez a fajta utógondozás a gyermekvédelmi törvényben leírtaktól független, és mint fogalom tulajdonképpen szerencsétlen is, mert a kollégák összetévesztik és keverik. Felhívnak telefonon, hogy az utógondozást akkor ugye mi vállaljuk, mert természetesen mi mindent korrekt módon dokumentálunk – szóval felhívnak, hogy utógondozással kapcsolatban mi intézzünk, hogy 24 éves korig ... – nem erről van szó. Ezért egy kicsit megtévesztő, különösen azért, mert a javítóintézet a gyermekvédelem egyik speciális intézménye. Itt aztán végképp... aki ebben nincs benne precízen, pontosan – bár a rendtartás is utógondozást említ. Nyilván jobb szót nem találtak rá – ugyanis utógondozásról van szó, de speciális feltételek mellett”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

Az utógondozásra jelentkező fiatal az Intézeti Tanács előtt nyilatkozik kérelméről, szükséges még a törvényes képviselő, gyám támogatása. Amennyiben az Intézeti Tanács a kérelmet támogatja, javaslatot tesz az intézet igazgatójának Pozitív döntés esetén kétoldalú megállapodás születik. Ezt követően – mivel önálló szeparált részleg az intézetben nem került kialakítása – a növendék saját csoportjában marad, és továbbra is az intézet házirendje vonatkozik rá. *„Az utógondozotti státusz nem jelenti azt, hogy több joga lenne, mint a többi gyerekek, és mindez alkalmassá teszi őt arra, hogy változatlanul ugyanabban a közösségben töltse az idejét, ahol korábban is azt az egy-másfél évet eltöltötte”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód). Így az őt segítő nevelők, tanárok személye sem változik, ez bizonyos állandóságot közvetít.

Az intézet házirendjében nem találtam utalást az utógondozottakra vonatkozó egyéb szabályokra, a 2005. szeptember 15-től érvényes Utógondozói Elhelyezés Szabályzata a – jelenleg használaton kívüli – Utógondozó Házban történő elhelyezést szabályozza.

Látható tehát, hogy az utógondozás érvényre juttatásában alkalmazott technikák tekintetében a két intézmény meglehetősen eltér egymástól, s mindez – mint a következő fejezetből kitűnik – az utógondozás kimenetelét is nagymértékben meghatározza.

De hogy érzik magukat az utógondozottak a két intézetben? Kire, mire támaszkodhatnak, mit várnak, mit remélnek a jövőt illetően, és mit tesznek helyzetük konszolidálása érdekében? Vajon az utógondozás eltérő intézményi gyakorlata mennyiben járul hozzá életesélyeik javításához?

„Nem gondoltak a rózsakertre, / és elkövették, amit nem szabad...”⁷

Mielőtt személyesen megismerkednénk velük, nézzük meg az elhelyezett fiatalok bekerülési statisztikáját a két intézményben.

A debreceni intézet javító részlegén 2006. december 14-én 39 fő tartózkodott, ebből 29 fő családból, 10 fő szakellátásból; 7 fő gyermekotthonból, 3 fő lakásotthonból került be. Az

⁷ Pilinszky János: Sztavrogin visszatér.

aszódi intézetben 2006. november 14-én a növendékek összlétszáma 112 fő. 62 fő családból, 50 fő gyermekvédelmi szakellátásból; 48 fő gyermekotthonból, 2 fő egyéb gondozási helyről került elhelyezésre

A két intézetben élő öt utógondozott közül ketten 18 évesek, hárman 20 évesek a vizsgálat idején. Átlagosan két évet töltöttek el javítóintézeti neveltként, ahonnan három főt ideiglenesen bocsátottak el. Ketten a javítóintézeti nevelés megkezdése előtt előzetes letartóztatásban voltak. A bűncselekmények fajtáját tekintve egy fő rablás, verekedés, súlyos testi sértés, egy fő kábítószerrel való visszaélés, egy fő rablás és kábítószerrel való visszaélés, egy fő rablás, egy fő 24 rendbeli lopás miatt kapott javítóintézeti nevelést. Mindnyájuknak ez volt az első szankcionált bűncselekménye, az interjú során ketten utaltak arra, hogy korábban is elkövettek törvénybe ütköző dolgokat, ezeket gyermekcsínynek minősítették.

Az intézetben eltöltött időtartamot tekintve a beszélgetés idején három fiatal két és fél éve, egy fő három éve, egy fő négy éve lakott az intézetben.

Az iskolai karrier és egyéb kapcsolatok tekintetében három fiatal is említi, hogy a bűncselekmény elkövetése összefüggésben volt az iskolából való lemorzsolódással, gyermekotthonból való szökéssel, feltűnési vágygal. *„Nem is jártam be, (a középiskolába) akkoriban más voltam, jobban tetszett a csavargás, szabadon.”* *„Elindultunk a haverokkal, berúgtunk, bementünk a discóba, valaki rosszul nézett rám, odamentem, megvertem.”* *„...mi vagányabban tartottuk magunkat, mint a többiek. Hogy rajtunk drágább ruha volt, mert mi üzleteltünk vagy cserélgettünk. A többieken nem volt annyira drága ruha. Nekem nem tudta anyukám megengedni azt a drága ruhát, ezért üzleteltem, és azért vagányabbnak éreztem magam, hogy nekem ilyen van, neki meg nincs. Ez sodort, sodort, ebből lettek a dolgok.”*

Rendszeres drogfogyasztást ketten említettek az utógondozottak közül, egyiküknél a bűncselekmény elkövetésében is szerepet játszott a kábítószerrel való visszaélés. Egyikük szintetikus drogokat és marihuánát, a másik interjúalany marihuánát használt. A gyermekotthonban élő fiatal az apjával töltött egy év alatt szokott rá, a családban élő fiatal szülei tudtával használta. Ő említette azt, hogy édesanyja elnéző volt vele szemben ezen a téren, nem ültek le beszélgetni. Apjától egyszerűen kikapott, amikor észrevette rajta a drog hatását. *„Anyukámnak is kisebb korában volt ilyen problémája, vele sem beszéltek meg. Ezért úgy gondolta anyukám, ha velem sem beszél meg, akkor majd magamtól rájövök, hogy mi a helyzet.”*

Az intézeti csoportban eltöltött idő alatt a fiatalok jellemzően több szakmát is megszereztek; ABC-eladó, számítógép-kezelő, pénztáros szakmát szerzett egy fő, ács-állványozó, kosárfonó képzettséget két fő, ABC-eladó, kazánfűtő, számítógép-kezelő szakmát egy fő, kosárfonást tanult egy fő. Egy fiú az előzetes letartóztatás ideje alatt sajátította el a szőnyegszövés mesterségét. *„Itt egy benti szakmára betettek, de semmi lényege nincsen, amit letettem”* – kommentálja. Ő volt az, aki a TIT által szervezett külső képzésre járt a javítóintézeti nevelés ideje alatt. Egyikük az előzetes letartóztatás alatt tette le a 6. osztályt, az általános iskolát az intézetben fejezte be, korrekciós csoportban. A beszélgetés idején két fiú tervezte, hogy építőipari segéd munkásként fog dolgozni, két társuk büfében, ételbárban dolgozott, egyikük munka mellett esti tagozaton végezte a gimnáziumot. Az Aszódon utógondozott fiatal az intézet foglalkoztatta, mint kosárfonót. A szakmatanulás motiválójá az idő hasznosítása. Mindebben a debrecenieknek segítségére volt a HEFOP 2.3.1., „Hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci képzése és foglalkoztatása” pályázat, amelynek keretében ács-állványozó, parkgondozó és kőműves szakmát tanultak. A tanfolyam 2006. június 30-án OKJ-s vizsgával zárult. *„Volt az a HEFOP-os képzés, ott 12 ácsot, 12 kőművest, 12 parkgondozót képeztünk ki. Ennek a vizsgái most voltak, 38 főből 33 sikeresen vizsgázott. (...) Nagyon fontos lenne, hogy szakmát kapjanak, mire kikerülnek”* (az intézet igazgatója, Debrecen).

Az utógondozó részlegén való elhelyezés kérelmének oka pénzgyűjtés és munkavégzés egy főnél, újabb szakma és jogosítvány megszerzése két főnél, munkavégzés és az érettségi megszerzése egy főnél, tanulmányok folytatása egy főnél. *„Meg hát még aztán úgy összeszedni magam, hogy lábra álljak, albérletet fizessek. (...) Hogy úgy érzem, tényleg biztosítva vagyok. Nem az, hogy kimegyek és sehol semmi.”* Az Aszódon utógondozott fiatal említi, hogy azért kellett maradnia, mert nincs hova mennie, ezenkívül a megkezdett szakmát is folytatja.

Családi háttérüket tekintve két fő mögött áll család, hárman gyermekotthonban nőttek fel, onnan kerültek be a javítóintézetbe. Közülük két főnek volt kapcsolata korábban az édesapjával, a harmadik fiatal nem ismeri a szüleit. Mindhárman több otthont is megjártak, egyikük minisztériumi speciális gyermekotthonból került előzetes letartóztatásba. A bekerülést megelőző gyermekotthoni életről mindhárman negatív élményekkel sorjáznak. A bűncselekmény elkövetése nagyrészt beilleszkedési képtelenségükre vezethető vissza. *„Mert ott is csináltam a bajt. (...) házirend megsértése, verekedés, minden.”* *„Most azt mondom,*

hogy én is hibás voltam, mert voltak nekem is ugyebár dolgom, de voltak bizonyos dolgok ott az otthonban, ami nem úgy működött, ahogy kellett volna. Hát ezek a kivételezések, hogy én ott voltam 15 évesen, iskolába úgy járattak, hogy egy füzetet adtak, semmi mást nem vettek. És az akkori házvezető – most már nem az – 25 éves lánya, aki akkor ott volt hivatalosan, de nem is lehetett volna, annak 60 ezerért vettek öltönyt, akkor én ezt szóvá tettem. Azt mondták, ha nem tetszik, el lehet menni. Erre felhúztam magam és el is mentem. Az apám sem igen látogatott már akkor. Néha elszöktem az otthonból, akkor nála voltam, de aztán önként visszamentem.”

A harmadik fiatal három gyermekotthont és nevelőszülőket is megjárta, erről nem beszélt, nem emlékezett arra, pontosan mikor és miért került gyermekotthonba. Nem csekély indulattal jegyezte meg az interjú során: *„Hosszú az én életem, érti?”*

A gyermekotthonból bekerült két fiatal előzményeiről a következő tudható: *„Egyikük különösen nehéz eset, mert ő 6 éves kora óta állami gondoskodás alatt áll, és most 18 éves kora után én és a kollégáim intézték el, hogy megkapja az állampolgárságot, ugyanis román állampolgárságú volt. A K-i Gyermekotthonban lakott. A másik fiúnak sem sokkal különb a sorsa, annak a fiúnak két testvére szintén gyermekotthonban él. A fiú apja valami úton-módon felvette az életkezdesi támogatást, ügyvéd segítségével eladta a lakást és a gyerek életkezdesé, mindene elúszott, még a ház is odavan. Ebbe a perbe mi belecsöppentünk és sajnos nem sikerült, pedig a mi részünket is védtük, őt pedig a gyám – hát ezek a jogi dolgok. Nem is találják az apját, most nemzetközi körözés alatt áll. Úgyhogy ez extra”* (az intézet igazgatója, Debrecen).

Ezzel összefügghet, hogy a korábbi gondozási hellyel a javítóintézeti nevelés ideje alatt csak minimális kapcsolat volt. Jellemzően a gyám évi egy alkalommal látogatta a fiatalokat, egyikük említette, hogy gyámja havonta hozta neki a zsebpénzt. Volt nevelőikkel nem tartanak-tartottak kapcsolatot, pontosabban egyik nevelő sem tart (tartott) kapcsolatot gondozottjával. Kötődéshiányra utal a gyermekotthoni látogatás alkalmával tapasztalt viselkedés: *„Hát ők úgy tettek, mintha nem is történt volna semmi, mintha nem is lettem volna távol. Még viccelődtek is, hogy ugye jobb kint a friss levegőn, meg ilyesmi.”*

A harmadik fiú rendszeresen az előző gondozási helyen töltötte szabadságát a szünetek idején, így vall erről: *„Nem volt jó! Ratyik voltak az egészben. Kis húgyosok voltak ott. Nem volt jó,*

bementem oda és ugyanazt csináltam, mint itt. Bementem, azt' punnyadtam egész nap. Áh, nem volt semmi program.” Ám a kapcsolatok elhanyagolását nemcsak a fiatalok szenvedik meg, hanem a kapcsolattartásra „jogosított” utógondozó is.

„...mert idáig ezzel is problémánk volt, hogy egyáltalán nem látogatta, nem jött el a gyerekekhez. Megértjük, ha pénzhiány miatt, vagy bármi más miatt csak tartjuk a kapcsolatot telefonon vagy levélben, de nem nagyon beszélünk egyetlen egy gyámmal sem menet közben, inkább a nevelővel. (...) De ez az egész rendszer megborult – mert például nem tudok egy lakásotthonra felhívni, mert titkosították a telefont, amikor nagy nehezen megszerzem, akkor meg nem veszik fel” (intézeti utógondozó, Aszód).

Aszódon is hasonlóak a tapasztalatok ebben a tekintetben. „Sokszor azzal szembesülünk, hogy nincs fogadókészség, nincs hely, ahova a fiatal visszatérhetne. (...) Adminisztrációs határidők tologatásával a gyereket tudatosan és szándékosan kizárják az ellátásból, vagy kerek pereg megmondja, hogy nem fogja utógondozni és ilyenkor a döbbenet lesz rajtunk úrrá, hogy lehet ilyet megtenni” (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

A fent vázoltak tükrében könnyen megválaszolható a kérdés, vajon miért a javítóintézetben, s nem az előző gondozási helyen kérték az ellátást. De nemcsak az előző gondozási helyen megtapasztalt elutasítás, hanem a nagyváros vonzereje, a lehetőségek szélesebb tárháza is csábítást jelent. A válaszok önmagukért beszélnek. *„K. egy kis falu. Debrecen meg azért város, sokkal másabb. Nagyon unalmas ott, ha most visszamennék. Itt több a lehetőség. Három év után 2 napra visszamentem, hát nagyon unalmas volt. (...) Meg szerintem nem is fogadnának.”* *„Az előző helyen a gyámom kijelentette, hogy engem oda nem vesznek vissza, de nem is mennék szívesen. Lakásotthonba költözhetnék, vagy ilyen utógondozó otthonba, de azok messze vannak. Én pedig itt kezdtem el az iskolát és a munkahelyem is itt van. Az utazgatással nem tudnám összeegyeztetni, így hát itt maradtam.”* A harmadik fiatalnak olyannyira nincs kapcsolata az előző gondozási hellyel, hogy ilyenformán az utógondozás egyéb lehetősége fel sem merült.

A családi háttérrel rendelkező két fiatal közül egyiknek együtt élnek a szülei, a másik fiú anyjával és testvéreivel lakott. Persze ez önmagában még nem jelent garanciát a rendezett háttérre. Mint az intézet igazgatójától megtudtuk: *„A másik fiú, az a gy-i gyerek, ő otthon nagyon rossz körülmények között van, a rendőrség is figyel rá, emiatt ő csak ritkán szokott az*

anyjához hazamenni látogatni.” (az intézet igazgatója, Debrecen) *„Azért aki bekerül egy javítóintézetbe, annak nem egy normális, rendezett család van mögötte.”* – összegzi tapasztalatait az utógondozó ház vezetője.

A családdal, testvéreikkel való kapcsolattartás is egyedien alakult a javítóintézeti nevelés idején. Az édesanyjával élő fiatal testvérei rendszeresen látogatták. A kérdésre, anyja mit szólt ahhoz, hogy a javító nevelés letelte után nem ment haza, ezt válaszolta: *„Ő rám bízta azt, hogy mit kezdek az életemmel. Ő próbál segíteni, de én azt mondtam neki, hogy nem kérek a segítségéből. Talpra akarok állni.”* Azt is hozzát teszi, hogy családja nem ítéli el a javítóintézetbe kerülését. Édesanyja hosszú ideje munkanélküli, segélyből él, korábban kórházi takarítóként dolgozott.

A másik fiatal csak szüleit engedte látogatni. *„Hát nem akartam, azért nem akartam, mert nagyon rossz lett volna, ha engem ilyen helyen látnak (ti. a testvérei). Hát az... mert a családban soha nem történt ilyen dolog, mint amit én elkövettem.”* Ő az, aki rendszeresen hazajár, ennek ellenére szülei nincsenek képbén az ügyeit illetően. Édesapja kőműves, anyja háztartásbeli. Az ő esetében – mivel a család korábban Debrecenben lakott – az utógondozás a család falura költözésével realizálódhatott. Az intézetben maradás családi visszhangjáról így vallott: *„Ennek ők örültek, hogy én megváltozok, hogy nekem ez jobb lesz.”*

Az utógondozó részleg házirendjének elfogadását tekintve ketten említették: esetenként nehézséget jelent, hogy időben vissza kell érniük, éjszakára nem maradhatnak ki. *„Mert elvégre már szabad ember vagyok. Korlátozzák, hogy meddig lehetünk kint.”* Egyikük hozzát teszi, hogy a nevelővel történt egyeztetés után tulajdonképpen szabadok. A negyedik fiatalnak nem okozott nehézséget a szabályok elfogadása. Az Aszódon utógondozott fiúnak leginkább a bezártság, a szabad mozgás hiánya jelent gondot. Mivel rá a házirend tekintetében továbbra is a javító csoportra vonatkozó szabályok érvényesek – amelyeket az ellátás kérelmezésekor valószínűleg tudomásul vett – a kényszerválasztás „megemésztése” az ő esetében eredményez leginkább frusztrációt. *„...térítésmentes esélyt kapnak, de plusz jogosultságokat nem”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

A kérdésre, hogy jelen élethelyzetükben kire számíthatnak és miben, vajon kik pótolják a javítóintézeti elhelyezés miatt megszakadt vagy ki sem alakult kapcsolatokat, a következő válaszok születtek. Az öt fiatal közül a négyen az utógondozó ház vezetőjét említik, mint

elsődleges segítőt, akivel mindent meg tudnak beszélni. Hárman ezen túl konkrét esetet is hozzátesznek, amikor problémájukban megoldás született az ő segítségével. Egyikük újabb bűncselekményét követően a bírói ítélethez szükséges nevelői vélemény megírását, majd ennek eredményeképpen enyhébb ítélet (közmunka) kiszabását és megszervezését köszönheti neki. A másik fiatal barátnőjével való kapcsolatának rendezését, a harmadik fiatal az iskola- és tanfolyamkeresésben kapott segítséget nevesíti. A gimnáziumot végző fiatal volt tanárai korrepetálják a vizsgák idején. Az ötödik fiú nevelőjét említi, aki lebeszélte az idő előtti kiköltözésről és a tanulás befejezéséről: *„Le akartam számolni, mert nem bírtam tovább ezt. Akkor azt mondta, hogy ne tegyem, mert akkor nem lesz szakmám. Mondtam, jó, és akkor itt maradok, minden...”* Ő – annak ellenére, hogy elismeri, nevelőivel jóban van – személyes problémáit nem panaszoja előttük, pl. a bezártságból eredő feszültséget.

Figyelemre méltó paradoxon, hogy három fiú is hangoztatja: jelenlegi helyzetében csak magára számíthat, egyikük abbéli vágyának is hangot ad, hogy nem akar függni tovább senkitől, és szeretne mindent egyedül megoldani.

Életük megismerése kapcsán érdekelt a szabadidő-felhasználás módja, az idő strukturálása, s az ehhez szorosan kapcsolódó, az intézeti környezeten kívüli kötődések kialakítása, valamint a szabadidő eltöltését segítő szervezetekkel való együttműködés. Az időbeosztás azért is kiemelten fontos, mivel az utógondozói részlegen élőkre már nem érvényes a javító csoport szoros időbeosztása, maguknak kell az egyes tevékenységek fontossági sorrendjét felállítani. *„Itt már nincs az a kötött napirend, ami a javító csoportban volt, itt már változó munkarendben dolgoznak. Mindenesetre oda kell figyelni a mosásra, fürdésre, egyéni tisztálkodásra – oda kell figyelni”* (utógondozó ház vezetője, Debrecen). Mindennapjaikat a munkarend, iskolai elfoglaltság, házimunka, önellátó tevékenység tagolja, de mintha ezen kívül nem lenne élet. *„Ha bejövök lefürdök, takarítok, megcsinálom a dolgom. Egy nap eltelt...”* *„Reggel felkelek, fogat mosok. (...) Reggelizünk, aztán lemegyünk, sorakozó. Elszívunk egy cigit, köszönünk, aztán mindenki megy a műhelybe, az tart 12 óráig. Csinálunk kosarakat. Én délután le szoktam menni segíteni. Eljövünk 12-kor, ebéd, én lemegyek dolgozni. Feljövünk fél 6 körül, lefürdök. Várjuk a felügyelő urat, jön, köszönünk, mondjuk a csoport létszáma – semmi, kész ennyi, tévészünk.”* *„Hat órában vagyok beosztva. Amikor délelőttös vagyok az azt jelenti, hogy reggel 5-től 11-ig, ha délutános, akkor 2-től 8-ig. (...) reggel 5-re megyek dolgozni, akkor délután már nem forog úgy az agyam és másnap megint*

megyek reggel 5-re. Heti háromszor van iskola kedden, szerdán és csütörtökön fél 3-tól fél 8-ig.”

A szabadidő eltöltésének módjaként egyik fiú a haverokkal való beszélgetést, csajozást, focit és a techno-discót említette. Haverjaival jellemzően az utcán, játszótéren találkozik, nem jellemző, hogy egymást otthonukban keressék fel. Másik interjúalanyunk jellemzően tévét néz, csocsózik, zenét hallgat, a plázában játékgépezik, kocsikázik s a trance zenét játszó discót kedveli. A harmadik fiatal a munkatársaival való iszogatózás és biliárdozás közben kapcsolódik ki, tévét néz, és havi 1-2 alkalommal discót látogat. Ő korábban rendszeresen sportolt, atletizált és úszott, mára egyiket sem műveli. Egy fiú említette, hogy az igényes szórakozást kedveli, ezért néha egy távoli város szórakozóhelyére látogat el, volt javító csoporttársával. Emellett a sakk, rejtvényfejtés, olvasás, internetes chatelés, böngészés jelenti számára a lazítást.

A külső kapcsolatok kialakítása azért hangsúlyos, mivel nevelőjük elmondása szerint életükből leginkább a helyes kapcsolatrendszer kiépítésének képessége hiányzik, mindez feszültséget és kisebbségi érzést szül, a baráti kapcsolatokat is beárnyékolja. *„Náluk a baráti kapcsolat inkább haveri kapcsolatot jelent, lazább kötődésű kapcsolatok ezek. Tehát olyan mély kötődésük nincs ezeknek a fiataloknak, a barátnők részéről sem”* (utógondozó ház vezetője, Debrecen).

Ketten nagyrészt állandó haveri körrel járnak szórakozni, egyikük említette, hogy az ismerkedés nem okoz gondot, könnyen betársul bárhová. Egyik fiú volt javító csoporttársát és annak családját említi, akikkel aktív kapcsolatot tart, a másik barátnőjével és annak családjával tölti szabadidejét.

Ebben a megközelítésben az Aszódon utógondozott fiatal speciális helyzetben van, mivel külső, kortárs kapcsolatok létesítésére nincs lehetősége. Így a szórakozás is helyhez kötöttebb, *„...konditerem, szabadfoglalkozás, beletartozik a ping-pong is, társasjáték. De ezeket én nem szoktam. (...) Én a zenéből élek, nekem a zenehallgatás a mániám, érti? Azzal kelek, azzal fekszem.”* Napi beosztását egyedül a munkavégzés ritmusa determinálja. Többen jelezték, hogy a külső kapcsolat negatív konnotációt hordoz, így vagy megszakítottak minden kinti kötődést, vagy a javítóintézetben töltött idő konklúziójaként megfogalmazzák a kapcsolatalakítás jövőbeni stratégiáit. *„Itt megtanultam, hogy kivel lehet foglalkozni. Aki már*

azt mondja, gyere, csináljunk valami pénzt, menjünk, azt otthagynom – kiléptem az ilyen dolgokból.” „De most már meg tudom válogatni, ki a jó, ki a rossz, kivel foglalkozok, kivel nem.”

A szabadidő eltöltésében segítő, azt szervező intézménnyel, szervezettel egyik fiatalnak sincs kapcsolata. Az intézeten kívüli ismeretségként osztálytársaikat, munkatársaikat, egyikük barátnője családját említette, *„de olyan nagy barátságok nincsenek már.”*

A közelebbi és távlati céljaikat tekintve szintén egymásra rímelnek a válaszok. Ketten az anyagi megerősödést, a „rendbeállást” említik, emellett szerepel a végzett munkának megfelelő szakképzettség és jogosítvány megszerzése, hitelfelvétel, érettségi, saját albérlet, lakás, egy fiatal említette a családalapítást. *„Én úgy tervezem, hogy 4-500 ezer összejön, és onnantól kezdve kiköltöznék.” „Hát még meg akarom szerezni a jogsit, amíg itt vagyok, ez saját cél, én fizetem. Meg hát még úgy összeszedni magam, hogy lábra álljak, albérletet fizessek.” „Ez a rendbeállítás azt jelenti, hogy innen már csak akkor szeretnék elmenni, ha már lesz házam, jogosítványom is lassan meglesz már.” „Azt szeretném, ha nekem lenne egy külön saját lakásom, jó az albérlet is, de csak egymagam. (...) Ugyanúgy szeretnék én is saját családot, normális családot, normális munkahelyet, lakást.”*

„A fiataloknak jelenleg az a reális, hogy mindenki megtanult egy szakmát és megpróbál abban dolgozni – ennyi a jövőképük. De, hogy ezen túl mi lesz, arra nem gondolnak, vagy nem szívesen gondolnak, mivel azt hiszik, ráérnek ezzel foglalkozni. A hosszú távú tervezésre rászoktatni őket, hogy munkával és tanulással tudják ezt elérni, valamint helyes kommunikációval a környezetükkel” (utógondozó ház vezetője, Debrecen).

Ketten tervezik, hogy a javító csoportban megismert barátjuk családjához költöznek ki a távolabbi jövőben, egyikük aktív kapcsolatot tart ezzel a családdal. *„Hát én azt tervezem, hogy kiköltözöm P-re, ott van egy család, hozzájuk költöznék. (...) Meg ott is sokat segítettem és mondták, hogy örülnének neki, ha odaköltöznék.” „Spanok akarnak így magukhoz venni, hogy menjek náluk, de hát nem tudom, hogy engedik-e ezt?”* Persze, azt egyetlen beszélgetésből lehetetlen megállapítani, hogy mindez a vágyak tartományához sorolható, a valahová tartozás szükségletét kifejező óhajuk, vagy elkötelezett, teherbíró vállalás a befogadó család részéről.

Az intézetben eltöltött idő hatására állításuk szerint mindannyian komoly változáson mentek keresztül korábbi életmódjukat, felfogásukat, viselkedésüket tekintve. Ketten jelezték, hogy visszatekintve örülnek annak, hogy egyből bekerültek az intézetbe, és ezzel elejét vették a további deviációnak. *„Örültem, hogy azonnal elzártak. Ki tudja, mi mindent csináltam volna.”* *„Az az egy év... szerintem, ha én nem kerültem volna ide be, nem tudom, mi lett volna velem. (...) nagyon el voltam fájulva kint.”* *„Nagyon egy elveszett legény voltam én.”* *„Négy éve egészen másmilyen voltam, ha akkor azt mondta volna nekem valaki, hogy én normálisan fogok dolgozni, le leszek érettségizve – kiröhögtem volna.”*

Végül, arról mire teremtett lehetőséget az utógondozói részlegen való elhelyezés, miben tágította perspektívájukat, mit tanultak és mit hasznosítanak belőle a jövőben, némelyikük ars poetica-szerűen vall erről. *„Bekerültem ide és lábra álltam. Nem úgy, hogy bekerülök, aztán vissza, kimegyek és ugyanazt csinálom és utána megyek börtönbe, a börtönöket járom. Az nem élet, szerintem nem élet.”* *„Hát kezdek sínre vergődni, és elégedett vagyok magammal, mert amiket én csináltam azelőtt, ahhoz képest nagyon megváltoztam. (...) Kellett egy idő gondolkodni és meg is kaptam azt az időt. Hát ezen az úton meg szeretnék maradni.”* *„Ez a 4 év, nekem ez segített, hogy itt a többi gyereket láttam. Sokkal beszélgettem, rengeteggel. Elmondták, hogy milyen körülmények között élnek, hogy vannak, miket csinálnak. És én így rájöttem, hogy most nekem megvan a lehetőségem, ha van egy kis eszem, akkor én ne ott tartsak, ahol ők.”*

Az Aszódon utógondozott fiatal ebből a szempontból is kilóg a sorból, ugyanis ő a helyzete maradéktalan elfogadásának akadályaként a bezártságot, a kapcsolathíányt, a kényszer szülte választást említette. Problémái megoldásának útját a nagyobb szabadság biztosításában, a szabad kijárásban jelölte meg.

A Debreceni utógondozó ház vezetője bizakodó: *„Itt eltöltenek a fiatalok egy időt, most nem kimondottan az utógondozói házra gondolok, hanem a javítóintézetre. Tehát a gondolkodásuk nagyon távol kerül a családtól az alatt az idő alatt, amíg bent vannak, illetve ha tartják is a kapcsolatot a szülőkkel levélben vagy szabadságra hazamennek, alapvetően már nem az otthon lesz számukra a meghatározó tényező, hanem az intézet. Az itteni légkör. És azért jó az, ha itt egy olyan irányítást kapnak, amiből tudnak utána is építkezni. Mert világos, hogy ahol több időt tölt el valaki, az ott szerzett tapasztalatok meg körülmények meghatározóbban az életükben.”* Megközelítésében a javítóintézeti nevelés olyannyira koncentrált, hogy

kényszerítő erővel írja felül a korábbi beidegződéseket. Mindenesetre a „táptalaj,” a fiatal személyiségének rugalmassága, „megdolgozhatósága” is fontos a sikeres kimenet szempontjából. Erre a továbbiakban még visszatérek.

Az utógondozó ház vezetőjével beszélgetve rákérdeztem arra, hogy észlel-e különbséget a gyermekotthonból bekerült és a családból jött utógondozott fiatalok között. Kinek könnyebb az integráció: akinek lenne hova hazamennie és némi családi mintát is internalizált korábban, vagy aki jobb megoldás híján választja a javítóintézeti utógondozást? Vajon a gyermekotthonban felnőttek esetében a javítóintézet, mint újabb és még totálisabb intézmény, nem jelenti-e a függés fixálódását – esetleg végleg? Ahogyan az egyik fiatal fogalmazott: *„Itt minden ingyen van, étel, ital – ez egy intézet.”* A részleg vezetője elismeri, *„...tény, hogy vannak fiatalok, akik csak intézetrendszerben tudnak gondolkodni és önállóan kilátástalan a civil életnek a kezdése. (...) Próbáljuk önálló gondolkodásra, életvezetésre bírni őket.”*

Az eddigi tapasztalatok szerint leginkább a szociálisan rászorultak kérelmezik az ellátást és azok, akik olyan távolságra laknak, hogy a megkezdett iskolát nem tudnák befejezni. Az anyagi és távolságbeli akadályokon kívül másokkal is küzdenek. Leginkább problematikus, hogy az önálló életvezetés technikája kialakulatlan, hiányzik a pénzzel való bánás, a beosztás képessége, a helyes önérvényesítés, a hiteles kommunikáció. *„Mert én olyan vagyok, ha van nálam pénz, az elmegy. Ha 15 ezer forint van nálam, az elmegy. Amit megkíván a szemem, azt megveszem.”* Az utógondozó ház vezetőjének meglátása szerint leginkább a gyermekotthonból bekerültekre jellemző, hogy saját sikertelenségükért, feszültségükért környezetüket okolják, hajlamosak az ilyesfajta projekcióra. Azért néznek rám úgy, mert intézetis vagyok – gondolják. A „kényszermaradás” képzetét pedig beszélgetéssel, iránymutatással próbálják feloldani. Tanult tehetetlenségüket a fiatalok az otthonokból hozzák *„... megkapnak mindent erőfeszítés nélkül, és ez válik természetessé. Ők ezt várnák el a párkapcsolatban, ügyintézésnél, mindennél, hogy miért nem kapom meg készen? Az, hogy valamit tenni kell érte, időbe telik.”* A családi háttérrel rendelkezőknél kevésbé dominál az önsajnálát, nem érzik magukat mártírnak ilyen téren.

Ha a fejezetcímbe megfogalmazott mondat érvényességét az utógondozottak szemszögéből vizsgáljuk, akkor a bűnelkövetés, majd a javítóintézeti elhelyezés végpontja és egyben következménye is a társadalomból való kisodródás folyamatának. S mivel folyamat, jellegéből adódóan többkomponensű; a családban, gyermekotthonban, iskolában, a szűkebb és

tágabb közösségben meg nem tapasztalt integráló erő hiányosságát jelenti. Úgy tűnik, a javítóintézet – a bűnelkövetés okán – egyfajta hálót feszít a sodródók alá, s a korábbi, töredékesen integráló csatornák diszfunkcióit igyekszik pótolni. De vajon a javítóintézet feladata, hogy rövid idő alatt és „egy személyben” minden legyen? Mert felmerül a kérdés, hogy hol volt ez a háló korábban, amikor még nem a bűncselekmény elkövetésében, hanem csupán a feltűnővé válásban manifesztálódott a fiatal devianciája? Hol érhetjük tetten az oktatási intézmények, a gyermekvédelmi és szociális alap- és szakellátás különböző színtereinek prevenció-s aktivitását? Vagy a fiatalok egyszerűen „eltűntek” a társadalmilag még ellenőrizhető tartományból, és a bűncselekmény egyfajta segélykiáltás megtalálásukra és megmentésükre? Mert kiszakadtnak lenni nem jelenthet felemelő élményt. Pilinszky sorait némileg átírva, de a fentiekre rímelve mondhatjuk, hogy a rózsakert nem gondolt velük, és ezért követhették el, amit nem szabad...

Az intézetekben élő roma fiatalok

A roma fiatalokra fokozottan érvényesek a fent leírtak, ugyanis számarányukat tekintve mindkét intézetben felülreprezentáltak. A Debreceni Javítóintézet dokumentuma 95%-ot említ, az Aszódi Javítóintézet pártfogó felügyelője 80%-os arányt mond. „...inkább a nyomor, a szegényebb réteg kerül ide, meg az etnikai kisebbség.”

Az ő esetükben az integráció szempontja még inkább előtérbe kívánkozik, hiszen a bűnelkövetés nagyrészt a tartós szegregációra vezethető vissza. Így a szociokulturális hátrányból fakadó lemaradás fogyatékosként jelenik meg. Vizsgálatok rámutattak arra, hogy az etnikai szegénység Magyarországon a cigány népesség 2/3-át sújtja.

A rendszerváltást megelőzően a kormányzat által támogatott kényszerasszimilációs politika egyfajta limitált felzárkózást tett lehetővé a többségi társadalom tagjaihoz. A megindult iskoláztatás eredményeképpen szakmához, munkahelyhez, lakáshoz jutottak. A '80-as évek felzárkózásának eredményeképpen kezdett normává válni számukra a gyerekek iskoláztatásának fontossága, a képzettség megszerzése, születésszabályozás. A rendszerváltás ezt a tendenciát törte meg, és vetette vissza a kiemelkedni vágyókat (Jász, 2004, p. 53). Persze, a fent említett lehetőségekkel inkább a városban lakó, szakalkalmazottként vagy a szolgáltató szektorban tevékenykedők élhettek igazán. Mivel évszázados lemaradásukat néhány ad hoc jellegű intézkedéssel nem lehetett orvosolni, többségük a szocialista

munkaerőpiac legigénytelenebb pozícióit töltötte be. A nyílt munkanélküliség megjelenésekor őket bocsátották el először, ezzel végleg bezáródott a visszatérés kapuja. A társadalom polarizálódása a megkésett felzárkózásnak is útját állta (Gazsó – Laki, 2004, p. 76). Mára leszakadásuk egyre végletesebb és nyilvánvalóbb, leginkább az ország aprófalvas térségein, a volt nehézipari központokban élő, generációs munkanélküliséggel küszködő cigány népeiséget sújtja (Jász, 2004, p. 53). Ha pedig ilyen kondíciókkal érkező fiatalot fogad be a javítóintézet, akkor felzárkóztatását szinte a nulláról kell indítani. S itt keletkezik a feszültség, hogy vajon a javítóintézet által képviselt többségi normákkal mihez kezd egy funkcionálisan analfabéta, az általános iskolából már alsó tagozatban kimaradó, minimális higiénés ismeretekkel sem rendelkező fiatal? *„A főzés megtanulásán keresztül a WC használatán át – mert valaki sajnos ilyet sem látott – a fogkefe használatáig. Egy teljes életre való felkészítést 1-2 év alatt nem lehet megtanítani, mi csak pótolni tudjuk azokat a kicsi lyukakat, amelyek eddig hiányoztak és ebbe az időbe beleférnek (...) tudván azt, hogy ha bármikor visszakerül a közegbe, sajnos visszasüllyedhet egy korábbi szintre”* (intézeti utógondozó-Aszód).

Egyik Debrecenben utógondozott fiatal ezt így látja: *„...csak ez kevés, mert addig tart, amíg itt van. Kimegy, fél évig csinálja a rendes utat, aztán visszaesik. Ott kéne neki valami segítség.”*

Az Aszódi Javítóintézetben dolgozó pártfogó felügyelő szerint a cigány fiatalokra jellemző korábbi nemi érés, majd a felvilágosítás hiányából eredő korai gyermekvállalás és ennek eredményeképpen az iskolából való kimaradás, a képzetlenség az integráció fő akadálya. *„De jó, akkor a szülő világosítsa fel, hogy kislányom, te élhetsz nemi életet ezzel a fiúval 13-14 évesen, de úgy védekezz, hogy ne legyen gyerek, vagy hogy ne rontsd el az életed, mert akkor aztán a saját gyerekedet kell gondozni, nevelni, a fiúnak meg pénzt kell keresni 15-16-17 évesen ahelyett, hogy szakmát tanulna. (...) Tehát az ő nézetükben akkor válik felnőtté egy 13-14-15 éves gyerek, ha asszony, az ő nyelvükön romnyi van az oldalán és akkor már döntése van a családban, meg a család cselekvésében, mindenben, ami velük kapcsolatos – ez helytelen.”*

Igazi gyermekkor nélkül, éretlenül vállalkoznak gyermeknevelésre, holott maguk is neveletlenek, s az ördögi kör folytatódik. De nemcsak a felvilágosítás hiányzik, hanem sok esetben a szélesebb társadalmi környezethez való kapcsolódás képessége is. *„Sajátságos módon szeretik a gyerekeiket, de sajnos a társadalmi együttélés szabályaira – érdekes módon – nem nevelik őket. Tisztelet a kivételnek”* (pártfogó felügyelő, Aszód). A pártfogó leginkább

azt tartja a problematikusnak a nevelés szempontjából, hogy a családok nem figyelmeztetik a gyerekeket a felelőtlenséggel járó veszélyekre. Majd megtanulja a saját kárán – hangoztatják. Gondoljunk csak arra a marihuánát rendszeresen fogyasztó utógondozottra, akit anyja azért nem világosított fel a kábítószerelés veszélyeiről, mert annak idején őt sem marasztalták el szülei a szerhasználat miatt. *„Tragikus, hogy mekkora árat fizet érte. Fél, vagy egész élete megy rá, vagy még az unokája élete is rámege, azáltal, hogy a maga kárán botladozik az életben...”* A pártfogó felügyelő a roma fiatalok integrációjának alapját a „következetes szigorral” rájuk kényszerített iskoláztatásban és szakmaszerzésben jelöli meg. Nem hallgatható el az a tény sem, hogy csaknem mindnyájan az otthon megszokottnál jóval komfortosabb, kényelmesebb helyre kerülnek, a felzárkóztatás okán/jogán – netán terápiaképpen, avagy büntetésből? *„Bekerül a gyerek egy szuper, összkomfortos intézetbe. Ott él 2-3 ágyas szobában, mindene megvan; számítógép, Tv, sportlétesítmény. Amikor pedig kikerül, egy vad, egy kiszolgáltatott helyzetbe kerül a családjában, kisebb nagyobb közösségben, a munkahelyén, és ott áll mindenfajta támogatás nélkül”* (pártfogó felügyelő, Aszód).

A társadalmi fogadókészség

A társadalom befolyásolása nem tartozik a javítóintézet feladatai közé. Az mindenesetre a korábbi kutatásokból kiderült, hogy a javítóintézetből kikerülő fiatalokat az érzelmi biztonságot nyújtó családi háttéren túlmenően nagyban segíti egy olyan támogató közeg, amely stigmák nélkül el- és befogadja őket. Ezen kívül meghatározók az önálló létfenntartást biztosító munkavégzés és a piacképes ismeretek (Lénárd – Rác 2004, p.111). Tanulságosak annak a Debrecenben utógondozott fiúnak a gondolatai, aki társait látva határozta el, hogy szakít addigi felfogásával. *„Én is olyan környezetben nőttem fel, ami normális valamilyen szinten, mert intézet, azért nekem több esélyem volt, hogy belássam a dolgokat. Nem azt mondom, láttam sok gyereket, hogy alig tud írni, olvasni. Én tudom magamról, hogy el tudok végezni egy érettségit, akkor tegyem meg és akkor sokkal jobban járok vele. És ezek itt motiváltak.”* Meglátása szerint a szülői háttér nem minden, ha csak látszólag működik családként az együttélés.

A dokumentumelemzés és az interjúkban elhangzottak alapján evidenciának tűnik, hogy a javítóintézetek a maguk részéről mindent megtesznek a tudás- és ismeretátadás, a szakképzettség megszerzése, a mentális és kulturális kondíciók erősítése tekintetében, s ez az,

ami döntően a jól felépített és használható szakmai programon múlik. De ne felejtsük el, hogy a fiatalok motiválhatósága, nyitottsága, a hozott „társadalmi tőke” súlya hozzáadódik a javítóintézet által közvetített nevelő hatáshoz, és tovább árnyalja kimenetelét. A hozott társadalmi tőke igen nagy jelentőséggel bír. De (érzelmi) intelligencia kérdése is, hogy a büntett következményét, adott esetben a szabadságtól való ideiglenes megfosztást figyelmeztetésként és egyben a visszakapaszkodás esélyeként értelmezik, vagy a deviáns karrier első állomásának. Jelentős továbbá, hogy a javítóintézet milyen más szereplőket tud bevonni a reintegráció folyamatába, s ezek a szereplők milyen további eszközökkel gazdagítják a lehetőségek repertoárját. Az utógondozó ház vezetője említi, hogy a fiúk munkahelyi főnökeivel tart kapcsolatot, civil szervezet vagy személy nem került még bevonásra.

Az intézményi reszocializációban részt vevők úgy érzik, hogy az utógondozás során minden lehetséges eszközt és segítséget megadnak a sikeres adaptációhoz. *„Itt mindent el tudnak sajátítani, és mindent elnyerhetnek, hogy milyen akaratauk alakul ki, hogy mire fogják használni azokat a dolgokat, amiket itt megtanultak, az már egyéni felelősségük lesz. (...) Itt minden eszközt megkapnak, hogy ezt hasznosítsák az életben, ha élni akarnak vele...”* (utógondozó ház vezetője, Debrecen).

A kinti világban való meggyökerezés egyben a reszocializáció eredményességének mutatója. A dolgozat elején utaltam arra, hogy elsősorban a társadalmi hatótényezők figyelembevételére van szükség a hatékony eszköztár kialakításához. *„Az egy dolog, hogy mennyire nevel az életre az intézet. (...) Amikor kikerül az intézetből, a konkrét nyers valósággal találja magát szemközt. Itt valahogy nem fog az élet igazodni egy intézethez sem, itt nincs pardon, ha igazán kompetens szeretne lenni, neki kell igazodni az élet elvárásaihoz, mert akkor segít igazán a gyereken. (...) Igenis el kell fogadni a konvenciókat, amelyek vannak a társadalomban, és követni kell”* (pártfogó felügyelő, Aszód).

A külső kapcsolatok szervezésében, a kiléptetés folyamatában mindkét intézmény nagy szerepet szán a pártfogó felügyelőknek. A pártfogók javítóintézeti elhelyezettekkel folytatott tevékenységét a 17/2003 (VI. 24.) IM rendelet és a javítóintézeti rendtartás szabályozza. Ez utóbbi az elbocsátásról szóló fejezetben utal arra, hogy az utógondozó felkeresi a fiatal családját és a településen gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó intézményen vagy személyen kívül a területileg illetékes pártfogó felügyelőt is, annak érdekében, hogy megismerje a

fiatalkorú számára az elbocsátás után rendelkezésre álló lakhatási, munkavégzési vagy továbbtanulási lehetőségeket, egyidejűleg tájékoztatást ad a fiatalkorú magatartásáról, iskolai előmeneteléről, elbocsátás utáni terveiről. Ha a bv. bíró elrendeli a fiatalkorú ideiglenes elbocsátását, az intézet igazgatója erről értesíti a fiatal lakóhelye szerinti megyei vagy a Fővárosi Igazságügyi Hivatal pártfogó felügyelőjét.

Ezek szerint azok kiváltsága a javítóintézetből való kilépés utáni személyre szabott támogatás, akik példás magaviseletükkel érdemelték ki a hátralevő nevelési idő elengedését. *„Én meg azt szeretném, ha mindegyik gyereknek lenne pártfogója kint, és adjunk neki olyan jogosítványokat, amelyekkel tud segíteni. (...) Én minden javítóintézetből kikerült gyerek mellé állítanék egy pártfogót, szerintem óriási ereje lenne”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

A 17/2003. (VI. 24.) IM rendelet 39. §-a úgy rendelkezik, hogy a javítóintézeti nevelés alatt állókkal való foglalkozás az intézet székhelye szerint illetékes megyei hivatal által kijelölt pártfogó felügyelő feladata. Mivel azonban az intézeti nevelés idején a fiatal az intézethez tartozik, ez több esetben párhuzamosságot és kompetenciaütközést eredményezhet a nevelők munkájával.

A Debreceni Javítóintézet pártfogó felügyelője szorosan együttműködik az intézeti utógondozóval. A pártfogó havonta 1-2 alkalommal látogatja pártfogoltjait, mintegy előpártfogolást végezve térképezi fel szükségleteiket. *„Lehet, hogy csak fél év múlva fog szabadulni, de akkor is már állás és egyéb téren tud segíteni, mintegy előgondozza őket. (...) Ha kikerül a fiatal, lehet, hogy az én utógondozóm szerez neki állást”* (az intézet igazgatója, Debrecen).

Az Aszódi Javítóintézetben két fő látja el a fiatalok pártfogolását, pártfogó felügyelet alatt a növendékek 50%-a áll. Feladataikat megosztják, egyikük az újonnan bekerültek tájékoztatását, a jegyzőkönyv- és nyilvántartás-felvételt végzi, a másik pártfogó az ezzel kiegészült explorációs beszélgetést, amely során az aktuálisan megoldandó problémákra fókuszál. Munkájának lényeges eleme a családi kapcsolatok, a kapcsolattartás intenzitásának és a család elvárásainak feltérképezése. *„Én minden esetben a kifelé irányulást, az intézeti élet utáni életét, azokat a kapaszkodókat igyekszem megtalálni, feltárni, összegyűjteni”* (pártfogó felügyelő, Aszód).

Amennyiben gyermekvédelmi szakellátásban élt a fiatal, a gyermek- és lakásotthonok, TEGYESZ-ek, nevelőszülők jelentik a kapcsolódást. A fiatal lakóhelye szerint illetékes pártfogóval a szökött fiatalok felderítése kapcsán tud együttműködni.

A statisztika szerint 2006. október 31-éig az aszódi intézetből 36 fő ideiglenesen, 30 fő végleg került elbocsátásra. 64 fő szülőhöz, 4 fő rokonhoz, 12 fő gyermekotthonba, 8 fő TEGYESZ-be és 4 fő büntetés-végrehajtási intézetbe távozott. A debreceni intézetből 2006. december 14-ig 15 fő ideiglenesen, 11 fő végleg került elbocsátásra. Távozásuk szülőhöz, gyermekotthonba, az előzetes letartóztatás végrehajtásának helyére, ill. másik javítóintézetbe történt.⁸

A kapcsolattartási aktivitás

A kapcsolattartás támogatása mindkét javítóintézet feladatai között döntő súllyal szerepel. Az eddig leírtakból tudható, hogy a kiléptetés lehetősége nagyban függ a szociális és gyermekvédelmi intézmények további segítő kapacitásától és a család fogadókészségétől.

Ha az elhelyezett fiatalok kapcsolati tőkéjét tekintjük át, akkor a debreceni intézet közlése szerint a családból bekerültek közül szüleivel rendszeres kapcsolata van 24 főnek, rendszertelen a kapcsolata 5 főnek és nincs kapcsolata 3 főnek. A gyermekotthonokból bekerültek közül gyámjával rendszeres a kapcsolata 2 főnek, rendszertelen 3 főnek, nincs élő kapcsolata 4 főnek, ők már felnőtt korúak. Az aszódi intézet – nyilvántartás híján – erre nézve nem tudott adattal szolgálni.

A Debreceni Javítóintézet utógondozója a fiatal szabadságra bocsátását és hazakerülését megelőzően személyesen is meggyőződik az otthoni körülményekről. Ebben segítségére van a gyermekjóléti szolgálat által készített környezettanulmány. Az utógondozó mellett a csoportnevelő is tartja a kapcsolatot a családdal, általában telefonon. Az elbocsátás előtt a szülővel egyeztet az otthoni lehetőségeket illetően. A családi kapcsolatok felderítése és rendezése az utógondozó feladata. *„Az utógondozó bevállalja, amíg a javító csoportban van a gyerek, hogy közvetít a szülő és a gyerek között, vagy például többször volt olyan, hogy ha a*

⁸ Számszerű adatok nem álltak rendelkezésemre.

szülővel nem tartja a kapcsolatot, akkor más családtaggal, rokonnal tartjuk a kapcsolatot” (az intézet igazgatója, Debrecen). Mivel korábban rendőrként működött, kapcsolatainak jó hasznát veszi az utógondozói munkában. Az utógondozói részlegen élők esetében az utógondozó ház vezetője a kapocs, aki a családlátogatásokat végzi – igény szerint.

Aszódon – az intézeti utógondozó elmondása szerint – inkább kigondozás, mint utógondozás történik. Ez pedig kihat a kapcsolattartás különböző szintjeire is. A családlátogatásokat a nevelők végzik, általában hétvégén. A családokkal való ismerkedésre a benti látogatások alkalmával is mód van. *„... (a nevelő) megpróbál a szülőkkel olyan kapcsolatot kiépíteni, ami sok éven át nagyon jó tud lenni, illetve a szülőket tudjuk úgy kondicionálni, hogy tudjanak a gyerekekre hatni – és ez nagyon jó, ha működik”* (intézeti utógondozó, Aszód). A szülő és nevelő között kialakult személyes kapcsolat sokat segíthet a fiatal életének konszolidálásában. *„Ha személyesen vannak itt a szülők, a nevelővel is beszélgetnek, és akkor ő megkérdezi, hogy szeretnék-e, ha a fiuk festő vagy asztalos legyen – hát persze, hogy szeretnék. Na de akkor figyeljenek, akkor nem fog hazamenni októberben, csak január végén, mert addig tart az iskola. Akkor van egy kis dermedt csend – gondolják meg, akkor legközelebb majd telefonon megbeszéljük, és beszéljük meg a gyerekkel is. És akkor ez kidolgozza magát a családban is, a gyerekkel is. Eközben a nevelő gyúrja, hogy ez a te érdeked – és akkor már általában a látogatás alkalmával a beleegyezéseket megszerezzük”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

Tapasztalatuk szerint 4-5 évvel ezelőtt – elsősorban anyagi okokból – csak elvétve látogatták a gyerekeket, inkább a csomagküldés volt jellemző. Mára a szülők látogatása, a rendszeres telefonos kommunikáció általánossá vált. *„...most nincs is olyan gyerek, akit ne látogatna egyszer egy évben legalább valaki”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód). Az intézeti utógondozó szerint az intézetben végzendő effektív szociális munka a kapcsolattartás lenne a fiatalok korábbi életterével gyámon és pártfogón keresztül, a növendékek családjával való személyes és intenzív kapcsolat, adott esetben a család tartózkodási helyének kiderítése, a környezettanulmány elkészítése. Ebből a szempontból a rendszerváltást megelőző időszak jóval több eszközt biztosított, ehhez hozzájárult a teljes foglalkoztatás, a társadalmi pártfogók kiépített hálózata, kedvezőbb anyagi feltételek: *„A rendszerváltás előtt 4-5 utógondozó volt. Persze, felosztották egymás között a munkát, volt kocsi vagy felültek a vonatra és akár négyen is elmentek a szombathelyi GYIVI-be, ott találkoztak az összes kollégával. Mindenkit ismertek, személyes kontaktust alakítottak ki, már a telefonba név szerint keresték egymást.”*

A meginterjúváltak egybehangzó véleménye alapján az integráció sikere a személyzet kapcsolati tőkéjén is múlik. Mára több, korábban sikeresen integráló intézmény tűnt el a társadalmi palettáról, újabbak pedig nem léptek helyükbe. De nemcsak az intézmények hiányoznak, hanem az intézmények közötti együttműködést szabályzó protokoll is. Az úrt sok esetben a fiatal életét mederbe terelő segítő személyes ismeretségéből adódó kapcsolatok igyekeznek kitölteni. *„A nevelő az utógondozottjának munkahelyet keres, akkor a személyes hitelességét viszi vásárra. Ez valami iszonyú. Azért, hogy én ismerem és megkérem, vagy bármit tettünk együtt, iskolába jártunk, vagy barátok vagyunk – ilyesmi, és megkérem őt, hogy egy általam is bizonyos kockázatot tartalmazó egyességbe menjen bele. Ő akkor azért teszi ezt meg, mert tisztel, becsül engem, de a gyereket nem ismeri – és én behúzzom a csőbe –, ez elég cikis tud lenni”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód). A személyes kapcsolatok lendítő ereje az ügyintézés szinte minden területén érezteti hatását. A pártfogó is döntően erre támaszkodik, amikor a fiatallal kapcsolatos információkat beszerzi. *„...nekem van egy területileg megszervezett kollégáim tábora, akikkel, ha telefonon, levélben akárhogy felvenném a kapcsolatot, hogy a gyerek azt mondja, hogy ennél a cégnél dolgoztam, nem tudom, visszavesznek-e? Ő kimegy, megkérdezi, ez élő dolog, hogy igen, visszavesznek. Nem tudom, hogy visszavesznek-e a lakásotthonba, nem tudom, hogy tudok-e ott tanulni valamilyen iskolában, mert abbahagytam az iskolát, van-e ott magántanulói képzés, esti vagy levelező tagozat?”* (pártfogó felügyelő, Aszód). Ebben a tekintetben a pártfogó sokkal rugalmasabban tud reagálni és utánajárni az aktuális igényeknek.

Az intézeti pártfogó felügyelő 5-8 növendék kérése alapján a látogatások alkalmával ill. telefonon tart kapcsolatot a szülőkkel: *„A gyerek múltjáról, családi körülményeiről 50-60%-os tudásunk van, nem több, mert ez folyamatosan változik. Elválnak a szülők, meg egyéb, de lássuk be, hogy képtelenség volna ezt a gyerekekre lebontva ellenőrizni.”* A környezettanulmányok elkészítése kapcsán levélben és telefonon keresi meg a gyámokat. Úgy látja, hogy szerencsésebb lenne, ha a fiatalok intézeti kihelyezése előtt a család életére fókuszáló környezettanulmányt a lakóhely szerint illetékes pártfogók írnák meg, mivel tapasztalata szerint a különböző hatóságok által készített környezettanulmányok gyakran sablonosak, a családi kapcsolatrendszeréről kevés információt közölnek. Így a pártfogó a családdal kapcsolatba lépve mintegy előgondozást tudna vállalni. *„Ami megint nincs leszabályozva, hogy a gyerek rendelkezik 5-6-7 osztállyal, ott meg tudja-e oldani, vagy levelező-esti tagozaton, vagy a környékbeli településen van-e lehetőség ezt befejezni? Felvéve a kapcsolatot a munkaiügyi központtal, hogy a kihelyezés körül 1-2-3 hónap múlva indul-e 2-3*

szakmában képzés? Ezt tudná közölni a környezettanulmányban is. Vagy ha a család annyira lerobbant, az apa börtönben van, tehát alkalmatlan arra, hogy visszafogadják, mert újból visszaesne, ahonnan eljött, abból a szubkultúrából. Tehát sokkal tökéletesebb és szakszerűbb szakértői véleményt tudna adni egy pártfogó” (pártfogó felügyelő, Aszód). Vagyis a lakóhelyi szűkebb és tágabb közösség által nyújtott lehetőségeket ismerve és mérlegelve szülessen meg a fiatal szempontjából legoptimálisabb döntés.

Családgondozásról szólva abban mindannyian megegyeznek, hogy az országos hatáskörű javítóintézeteknek nem lehet feladata a növendékek családjainak intenzív gondozása, erre a magas létszámok, pénz- és szakemberhiány okán sem vállalkozhatnak.

„Bőven maximális az a teljesítmény, ha a gyerek értékrendjéhez képest tudunk változtatni, megmutatni, hogy elérhető és gyakorolható a normakövető élet. Eközben, hogy a családra is ilyen hatással legyünk, ez illúzió és lehetetlen is. Nem is feladatunk, és forrásaink sincsenek.”
– vallja az aszódi intézet általános igazgatóhelyettese.

Pedig a család bevonása nélkül hogyan hasznosítja a fiatal azokat az értékeket, amelyekkel az intézetben megismerkedett? Ha a változás eredeti környezetét érintetlenül hagyja, rosszabb helyzetbe kerül, mint a javító nevelést megelőzően, mivel környezete számára haszontalan, számára pedig használhatatlan eszközökkel, miliő-idegen értékekkel konfliktusok sorozatát idézheti elő. Idegenként idegenben kire számíthat?

Egységes családgondozás

Az egységes családgondozás bevezetésének igénye már régen megfogalmazódott. Siklós László 1983-ban megjelent könyvében kora gyermekvédelmi színtereinek bemutatását és működésük elemzését követően állapítja meg, hogy az intézmények – széttagoltságuk eredményeképpen – csak részproblémák megoldására tudnak vállalkozni. A gyermekvédelem reszortfelelősei ritkán hívnak össze konzíliumot, pedig csak több szempontú elemzést követően van esély az egész embert figyelembe vevő megoldási stratégia kialakításához. A tüneti kezelés nem eredményezhet tartós javulást. (Siklós, 1983, p. 454–455). Hol tartunk most, amikor a gyermekvédelmi törvényünk tíz éve hatályban van? A vázolt disszonanciát maguk az intézetek is jól érzékelik. „...elég régen átalakult a gyermekvédelem rendszere, de mégsem találta meg önmagát. Most már esetmegbeszélést tartunk, szupervíziót tartunk, s oly

mértékben elidegenedtek egymástól a szakmában dolgozó emberek, hogy az félelmetes” – panaszolja az aszódi intézet igazgatóhelyettese.

Vajon ki a felelős a javítóintézeti nevelését vagy előzetes letartóztatását töltő fiatalok családjáért? Elég arra gondolni, hogy pl. a javítóintézeti rendtartás nem írja elő a fiatal befogadását követően a lakóhely szerint illetékes gyermekjóléti szolgálat értesítését. Úgy tűnik, ezek a fiatalok egyszerűen eltűnnek a gyermekjólét látómezejéből. Mindez szemléletbeli fogyatékosra is utal, a javítóintézetek és a gyermekvédelem kölcsönkapcsolatának hiányára. Tapasztalat, hogy a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek az igazságügyi szektor részének tekintik a javítóintézetet, azt gondolva, hogy kompetenciájuk nemcsak a fiatalok, de családja vonatkozásában is megszűnik az intézeti elhelyezést követően. „...viszont minden önkormányzatnál kell, hogy működjön családsegítő szervezet, vagy csoport, vagy személy, amellet még gyermekjóléti szolgálat is működik. Az a tapasztalatom, hogy csak regisztráció történik és ilyen panel szövegekkel próbálják bombázni a családot és a gyereket” – jegyzi meg az intézeti pártfogó. A kommunikáció töredékessége miatt a javítóintézet is veszít. Értékes információkat hagy figyelmen kívül, valamint lemarad az esetleges gyermekjóléti előzmények megismeréséről, s amennyiben az idő- és távolságdimenziót tekintjük, akkor a fiatalok életkörülményeinek, családi helyzetének, szükségleteinek feltárása is nehezebb.

A szolgálatok részéről nem indul el a családi diszfunkciók gyökerét feltáró, működésbeli zavaraira reagáló, azok megoldásában segítő családgondozás. A családi fogadókészség helyreállítása, a környezet felkészítése nélkül nem számíthatunk a fiatal sikeres visszailleszkedésére. Mindez pedig a megfelelő szolgáltatásokhoz való hozzáférése is múlik, vagyis ha a javítóintézet nem tudja felvállalni a családok rendbetételét, akkor a helyi ellátórendszerre és szakemberekre kell támaszkodni (Herczog, 1994, p. 30–39).

Talán nem véletlen, hogy az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása új alapelvként a fiatalok büncselekményért való felelősségét a szülőkre is kiterjeszti (Lévay, p. 5). Akkor pedig érdemes elgondolkodni a szülői felelősségvállalás módjain és lehetőségein, amely mindenképpen a fiatalok bünelkövetését lehetővé tevő helytelen bánásmód helyreállításában (vö. kárhelyreállítás) kell, hogy megnyilvánuljon. „Nyilván egy gyerek sem akar bűnöző lenni, ha a családja bűnöző, mégis az lesz” – összegzi tapasztalatait az aszódi intézet igazgatóhelyettese.

A koncepcionálisan átgondolt szociálpolitikai beavatkozás nemcsak az akut okokat érinti, hanem a deviáns viselkedésformák gyökerét hozza felszínre. Fontos azt is szem előtt tartani, hogy a családra koncentrált beavatkozásnak nem szabad a gyámkodásban kimerülnie, hanem a szemléletformálás eszközével, a család belső erőforrásainak mobilizálásával mintegy képessé tenni elsődleges szocializációs funkciója gyakorlására (Gönczöl, 1987, p. 100-101). Olyan támogatásra van szükség tehát, amely aktivitásra készíti a család minden tagját, erkölcsi és morális eligazodást nyújt, az anyagi szűkösség enyhítésén túl természetes integráló szerepének helyreállítására is vállalkozik. *„És tudomásul kell venni, hogy egy bearanyozott intézetnél is többet ér egy közepesen működő család...”* (pártfogó felügyelő, Aszód).

Ha a gyermekek és fiatalok mindenkifelett álló érdekét tekintjük, akkor joguk van ahhoz, hogy intézeti nevelésük vagy előzetes letartóztatásuk befejeződését követően fogadóképes közegre találjanak, amely az intézeti reszocializációjukkal párhuzamosan rehabilitálódott, és vált alkalmassá nevelésük folytatására. *„Egy-egy alkalommal az is az oka az utógondozásnak, hogy nem sikerült még a családot kiengesztelni, akkor megy a puhítás, hogy végül mégis befogadják”* (általános igazgatóhelyettes, Aszód).

Légüres tér helyett – legalább kezdetben – a visszailleszkedés krízisét enyhítő képzett családgondozó bevonása segítse az alkalmazkodást. S mindez nemcsak a családi rendszerbe való integrációra igaz, hanem a tágabb lakóközösség fogadókészségének facilitálására, a megszakadt kortárskapcsolatok újraépítésére is. Vagyis a családgondozó már a fiatal hazakerülését megelőzően lépjen kapcsolatba olyan szabadidős, civil szervezetekkel, egyházakkal, amelyek pótolják és új tartalommal töltik meg az intézeti nevelés miatt megszakadt, ám a másodlagos szocializációhoz elengedhetetlen külső forrásokat. Ha túl éles a különbség a javítóintézeti és családi elvárások között, valamint a fiatal az intézetben megszokott sikerélményekhez már nem jut(hat) hozzá, ez mentálisan is visszaveti, negatív pszichés folyamatokat indít el, amelyek kezelésére ma még nem rendelkezünk kiépült hálózattal (Lénárd – Rácz, 2004, p. 110).

A fent leírtak természetesen konvertálhatók a gyermekotthonból bekerült fiatalokra is. Az interjúkból kiderült, hogy talán még nehezebb a gyámokkal és nevelőkkel való együttműködés a kapcsolattartás és visszafogadás tekintetében, mint a szülőkkel. A visszafogadásra való képesség tétele ebben az esetben éppoly jelentőséggel bír, mint a szülők esetében. Hiszen abban a pillanatban, hogy a gyermekotthon „kiveti” magából a problémás

fiatalt, egyben külső kapcsolatait is elvágja, egyfajta vákuumra kárhoztatja. Az ő esetükben a gyermekotthoni családgondozó bevonásával lehetne a korábbi gondozási hellyel való kapcsolattartást megoldani, egyben a kilépést is megalapozni. *„Nagyon nehéz kigondozni ezeket a gyerekeket, 18 év felett nem akarják egyáltalán befogadni őket, csak nagyon tisztes kevés, aki visszafogadja a gyerekeket. (...) Most kitaláltuk, hogy a gyerekek átvétele is úgy történik, hogy kitöltünk egy papírt, hogy a gyám nyilatkozzon írásban arról, hogy eljön a gyerekért”* (intézeti utógondozó, Aszód).

A javítóintézeti utógondozás képessé tevő funkciója

E funkció abban áll, hogy a javító nevelés folyamatát mintegy kiteljesítve nyitott(abb) körülmények között és ebből eredően az eszközök szélesebb tárházát biztosítva teszi lehetővé, hogy a végleges kilépés minél megalapozottabb, a kinti világban való meggyökerezés minél biztonságosabb legyen. Vagyis a bíróság által kijelölt reszocializációs időtartam meghosszabbításáról, az intézeti nevelés befejeződésekor még csak töredékesen meglévő visszailleszkedési képesség érleléséről van szó. Újabb lépésről, amely közelebb visz/vihet a kinti elvárásokhoz való alkalmazkodásban. Ezért a fokozatosság prevenciós tartalommal bír.

Az alkalmazkodás kiemelt eszközének mindkét intézet a munka világába való betagozódást – mint az egzisztenciateremtés és önállósodás zálogát – tekinti. Az interjúkból kitűnik, hogy a bent elvégzett szakmászító képzések néha nincsenek szinkronban a munkaerő-piaci kereslettel, mégis kedvet csinálnak az önműveléshez, a végzett munkához igazodó és a munkaerő-piaci kereslettel jobban korreláló szakma megszerzéséhez. Mindez szorosan kötődik a fiatalok önismeretének kibontakozásához, személyiségük érésehez, ami pozitívan tükrözi vissza a jó helyen, időben és megfelelő módszerekkel történő célzott beavatkozást. A pedagógiai program célkitűzéseivel és a személyiség plaszticitásával azonos súllyal esik latba a család által determinált kötődési minta, a kortárskapcsolatok sokszínűsége, az iskolázottság, a szakellátásban eltöltött idő, az ellátás minősége, a kapcsolattartás intenzitása (vö. Szikulai, 2004, p. 175).

A javítóintézetek utógondozásban megnyilvánuló reszocializációs gyakorlata alapján megállapíthatjuk, hogy az intézeti nevelés facilitátora (lehet) a devianciából kifelé vezető úton való elindulásnak. De ez még csak a kezdet. A javító nevelésben eltöltött idő többirányú elmozdulást eredményez(het) a kulturális, mentális, szociális, kognitív, affektív stb. szférákban. Ezen részképességek tovább erősödhetnek az utógondozás idején. Ennek esélye

annál nagyobb, minél jobban modellálja az utógondozás technikája a való világot, minél nyitottabb a kifelé irányuló kapcsolatokra, minél kevésbé élik meg kényszerként az intézetben maradást a fiatalok. S ezen a ponton maga az utógondozás kifejezés is revízióra szorul, mivel nem valamiféle utólagos vagy pótlólagos ellátásról van szó, hanem a tanult képességek, készségek és jártasságok védett környezetben való kipróbálásáról, a valós kívánalmakhoz igazításáról. Ebben a megközelítésben mintegy hidat képez az ifjúságvédelem és az igazságügy, a zárt intézet és a külvilág között. A már többször idézett Európa Tanács által kiadott ajánlás megfogalmazza, hogy a fiatalokkal és fiatal felnőttekkel szemben alkalmazott büntetőjogi szankció differenciáltan és a gyermekjóléti, gyermekvédelmi, szociális, oktatási, egészségügyi intézmények nyújtotta szolgáltatások igénybevételével találja meg az adekvát megoldást (Lévay, p. 15–16).

Mindez új, valós tartalommal megtöltött, félzárt és nyitott reszocializációs intézmények felállítását, többlépcsős és átjárható rendszer kialakítását sürgeti (Volentics, 1994, p. 153). Ha szem előtt tartjuk, hogy a jelenlegi ellátórendszer nem rendelkezik sem megfelelő intézményekkel, sem hatni tudó eszközökkel a családban élő deviáns gyerekek, fiatalok és családjuk segítésére, valamint azt a tényt, hogy ez a populáció egyre növekszik, akkor mindinkább indokolt, hogy a gyermekvédelem, az igazságügy, az oktatás- és egészségügy egységes stratégiát dolgozzon ki e probléma megoldására. Mindebből a javítóintézetekből kikerülő fiatalok is profitálhatnak. Az előző fejezetekben vázoltam, hogy esetükben a kilépésnek „megágyazó” kapcsolattartási aktivitásnak van igazán döntő szerepe. Így könnyen belátható, hogy már az intézeti elhelyezéskor megkezdődő, családjukra koncentrált, a helyi gyermekvédelmi alapellátás kompetenciájába sorolt családgondozás nagymértékben növeli későbbi reintegrációs esélyeiket. A családba való visszalépéskor a lakóhely szerinti pártfogói hivatal kirendelt pártfogó felügyelője kísérhetné figyelemmel a család életének alakulását, koordinálhatná a fiatal külső kapcsolatait, szervezhetné az esélyteremtő intézményekhez való hozzáférést. Ide sorolhatók továbbá a kulturális, szabadidős, sport, ismeretterjesztő, alternatív oktatási programmal bíró civil és önkormányzati szervezetek (pl. alternatív napközbeni ellátások), amelyek akár a már a javító nevelés idején a fiatallal kontaktusba lépve, mintegy kapcsolati alternatívát nyújtva pótolnák megszakadt vagy ki sem alakult kötődéseit.

Összegzés

„Eszébe jut az a kép, mely a Temzét ábrázolta egy nyári vasárnap. A folyót szélteben-hosszában csónakok lepték, zsilipnyitásra várva. A csónakokban csupa vidám fiatal, mind könnyű, világos ruhákban, inkább feküdtek, mint ültek, önfeledten átadva magukat a meleg levegő és a víz hűvössége cirógatásának. S ahol ennyi minden közös, ott a társaság is hamar összeforr; csónakról csónakra szállt a tréfa, a kacagás.

Aztán elképzelte, hogy ő maga is ott áll, valahol a parti réten – a part éppen hogy csak jelezve volt a képen, az egészet betöltötték az összesereglett csónakok. Ott állt és nézte az ünnepet, ami persze nem volt ünnep, de azért bizvást annak lehetett nevezni. Természetesen nagy kedvet érzett, hogy részt vegyen ezen a csónakkiránduláson, amely úgyszólván karnyújtásnyira zajlott tőle, de mindjárt azt is be kellett ismernie, hogy ő ebből ki van rekesztve, lehetetlenség beilleszkednie ebbe a társaságba, ez akkora előkészületet követelne, amelyre rámenne nemcsak ez a vasárnap, de évek hosszú sora, sőt rámenne ő maga is, és ha az idő itt és most megállna, abból se sülnhetne ki más, ehhez egész származásának, neveltetésének, testi fejlődésének másként kellett volna alakulnia.

Ilyen távolinak érezte hát e kirándulókat, ám így mindjárt megint egészen közelinek is, amit már nehezebb volt megértenie. De hát azok is emberek, mint ő, semmi sem lehet tőlük teljesen idegen, ami emberi, vagyis ha átvizsgálánk őket, nyilván azt látnánk, hogy az őt uraló s ekképp a vízi úttól elrekesztő érzés ott él bennük is, csak éppen távol attól, hogy eluralkodhassék rajtuk, legfeljebb valahol a sötét zugokban kísért.”⁹

Dolgozatomat gondolatébresztőnek, továbbgondolkodásra készítő kiindulásnak szántam. A leírtak tükrében jól látható, hogy a társszakmák közötti kompetenciák kijelölésére, erőforrás-elosztásra, egységes kezelési koncepcióra és szakmai konszenzus kialakítására van szükség. Így talán megelőzhető a fiatalok bünelkövetők „rendszeridegenségének” további mélyülése. Hiányoznak a differenciált intézmények és a képessé tevő szakemberek, akik rávezetik őket a csónakba való beszállásra, és az ünnepen való részvételre. Átjárható és átlátható intézményi háttér nélkül a javítóintézetek által biztosított utógondozás csepp a tengerben...

⁹ Franz Kafka: Az én cellám. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, p. 86-87.

Ezúton mondok köszönetet a javítóintézeti utógondozásban érdekelt szakembereknek és az utógondozott fiataloknak, akik együttműködésükkel, nyitottságukkal, észrevételeikkel nagyban segítették munkámat.

IRODALOM

Gaszó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó.

Gönczöl Katalin (1987): *Összehangolt családgondozás és a bűnözés társadalmi újratermelődése*. In: Gönczöl Katalin: *Bűnözés és társadalompolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Herczog Mária (1994): *Javítóintézeti nevelés és család*. In: *Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv XXXI*. IKVA, Budapest.

Jász Krisztina (2004): *Társadalmi kirekesztettség: A perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában*. In: *Tér és Társadalom XVIII. Évfolyam*, 2004/3. szám.

Lénárd Krisztina – Rácz Andrea (2004): *A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai*. In: Papházi Tibor (szerk.): *Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem*. Kapocs Könyvek Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, /Kapocs Könyvek/.

Lévay Miklós: *Az Európa Tanács R (2003) 20. számú ajánlása a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről*.

http://www.szochalo.hu/uploads/media/csagyi0503levay_europatanacs 2006.12.18.

Szikulai István (2004): *„Nem szeretném, hogy befejeződjön...”* A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói

ellátásának utánkövetéses vizsgálata In: Papházi Tibor (szerk.): Javítóintézet, Család, Gyermekvédelem. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, / Kapocs Könyvek/.

Volentics Anna: Elképzelések a fiatalok zárt intézeti neveltek reszocializációs gondozásának korszerűsítéséről. In: Gönczöl Katalin (szerk.): Büntetőpolitika, bűnmegelőzés. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, Budapest.